

פדיון הילדים

נחום בוגנר

הוצאת הילדים מן המשפחות

עד תחילת 1946, המועד שבו החלו אנשי הקואורדינציה ודרוקר לעסוק בפדיון ילדים, חזרו או הוחזרו רוב הילדים שהיו בידי הנוצרים, למשפחותיהם או למוסדות הילדים שהוקמו. מציליהם של השאר הוסיפו להחזיק בהם מסיבות שונות, ונציין כמה מהן.

היו משפחות נוצריות שלא ידעו מניין הגיע הילד שברשותם ומי הם הוריו. מאחר שאיש לא בא לדרוש אותו, הוסיפו להחזיק בו וחיכו לראות כיצד יתפתחו הדברים, שמא בכל זאת יופיע מישהו מהוריו או מקרוביו ויבקש אותו. ראוי גם לזכור שלא כל פולני שהתגורר בעיר שדה או בכפר וטיפל בילד יהודי, ידע שבינתיים הוקמו ועדים ובתי ילדים יהודיים בערים הגדולות המוכנים לקבל אותו מידיהם. היו מצילים שבנדידת האוכלוסין שהתרחשה בפולין אחרי המלחמה, עקב שינוי גבולותיה, החליפו את מקום מגוריהם ונטלו עמם את הילד שהצילו, ולכן היה קשה לאתרם, ובינתיים הוא נשאר אצלם.

היו משפחות שכשקיבלו את הילד מידי הוריו כדי להסתירו אצלם, הגיעו עמם לידי הסכמים שונים אשר לעתידו, אם הם לא ישרדו. הסכמים אלה שלא היה אפשר לאמתם, היו הסכמים שבעל פה שהוסכם עליהם בלא נוכחות עדים, ובתנאי לחץ קיצוניים. בהסכמים אלה היה מדובר בדרך כלל בהבטחה לתגמולים שהמשפחות יהיו זכאיות להם בגין הצלתו של הילד, לדוגמה, זכאות לאמץ אותו ובהזדמנות זאת לרשת את נכסי משפחתו. מצילים כאלה לא מיהרו לוותר על הילד שברשותם ולמוסרו למוסדות היהודיים.¹ היו מצילים שכשקיבלו את הילד כדי להסתירו, קיבלו כתובות של קרובי משפחתו בחוץ לארץ, כדי להבטיח שהוא יועבר לידיהם, אם הוריו לא ישרדו. מצילים מסוג זה העדיפו לנהל משא ומתן ישיר על החזרת הילד עם קרוביו שבחוץ לארץ, בתקווה שיזכו מהם לתמורה נאותה במטבע חוץ ובנכסי המשפחה שנשארו.²

היו גם משפחות ונשים גלמודות שהסתירו ילדים, עברו עמם שבעה מדורי גיהנום ונקשרו אליהם בעבותות של אהבת הורים. אילו מישהו מהוריו של הילד היה שורד והיה בא לדרוש אותו מהם, היו מחזירות אותו ברצון או בליט בְּרָה, אך מאחר שאלה לא שרדו, חשבו שזכותן הטבעית היא לאמץ אותו לעצמן. מצילים כאלה לא היו מוכנים להחזיר את הילד לאיש, לא כל שכן למסור אותו לבית יתומים. והיו הילדים שניצלו במנזרים והוטבלו לנצרות, והנצרות לא ראו בהם עוד יהודים, ולכן לא התכוונו כלל להחזיר אותם ליהודים.

¹ עדות אברהם גבירצמן, מת"ב, 34(68).

² קורסיקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 256-257.

המידע על הילדים שנשארו בידי מציליהם הנוצרים, הגיע לקואורדינציה ולדרוקר ממקורות שונים. מקור מידע חשוב היו הוועדים היהודיים המקומיים שמקצת המצילים קיבלו מהם תמיכה כדי שיוסיפו לטפל בילדים, והכתובות שלהם היו ידועות. אמנם הקומוניסטים והבונדיסטים שבוועדים המקומיים ובוועד היהודי המרכזי לא היו מוכנים לשתף פעולה עם הקואורדינציה בפדיון הילדים, אך בוועדים אלה ישבו גם נציגים ציונים ששיתפו פעולה בגלוי עם אנשי הקואורדינציה והעבירו לידיהם כתובות של פולנים שברשותם היו ילדים יהודים. כך עשה יוסף רוטנברג, איש פועלי ציון שמאל שהיה חבר בוועד היהודי בלודז', והעביר דרך קבע כתובות שכאלה לחבר תנועתו בהנהלת הקואורדינציה, פנחס קריבוס.³ בוועד היהודי המרכזי בוורשה ישב יוסף בודנייב, שכבר הוזכר, וטיפל בבעיית הילדים. כשפולני הגיע אליו עם ילד יהודי, היה מפנה אותו ישירות לקואורדינציה או לתנועת דרור.⁴ על המידע על אודות ילדים שנשארו בידי נוצרים, שמסרו אנשי הוועדים היהודיים המקומיים לאנשי הקואורדינציה, ועל שיתוף הפעולה עמם, מעידה מרים הוכברג-מריאנסקה, שעמדה באותם ימים בראש המדור לטיפול בילד בוועד היהודי בקרקוב:

לא הייתי שייכת לשום מפלגה, לא לציונים ולא לקומוניסטים. בדרך כלל הייתי נגד איסוף הילדים ושילוחם היישר לגרמניה למחנות העקורים, בעודם חולים וסחוטים... הייתי בעד שיישאר זמן מה בפולין ויאספו כוח... עם זאת כבר ראיתי את האנטישמיות ואת עמדת המפלגה הקומוניסטית וידעתי שאין לילדים האלה עתיד בפולין. הייתי בעד שהם יגיעו ארצה, ולכן כשפנו אלי מהקואורדינציה שאחתום כאילו קרובים באו להוציא ילד שהיה בטיפול הוועד היהודי, וידעתי שאלה לא קרובים, חתמתי בלב שלם, והיו הרבה מקרים כאלה... לא היו לנו בוועד מצילים ומנגנון כמו לקואורדינציה שעקבו ושלחו אנשים לכל מיני מקומות להוציא ילדים. מבחינה פוליטית זה לא היה לרוחם של המנהיגים היהודים שישבו אז בוועד היהודי. אך בהנהלת הוועד בקרקוב ישבו גם ציונים, ואם הגיעה כתובת כלשהי לאחד מהם, אז ודאי שהעביר אותה לקואורדינציה.⁵

גם ניצולים מסרו לקואורדינציה ולדרוקר כתובות ופרטים על ילדים שנשארו בידי נוצרים, שנתקלו בהם באקראי בשעת חיפושיהם אחר קרוביהם. לעתים קרה שבשעת חיפוש אחר ילד מסוים שכתובתו היתה ידועה לאנשי הקואורדינציה, הם עלו על עקבותיהם של עוד ילדים.⁶ היו גם קרובי משפחה בחוץ לארץ שבדרכים שונות הגיעו לידיהם כתובות של נוצרים

³ עדות פנחס קריבוס, מת"ב, 45(68).

⁴ שגר-נשמית, ואל המנוחה, עמ' 191.

⁵ עדות מרים הוכברג-מריאנסקה (פלג), מת"ב, 24(68).

⁶ קורסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין" עמ' 254.

שהחזיקו בן משפחתם. הם עצמם לא יכלו להגיע לפולין כדי להוציאו מידיהם, וכשנודע להם שיש מוסד מיוחד המטפל בכך, פנו אל הקואורדינציה באמצעות הסוכנות היהודית או הג'וינט וביקשו ממנה כי תעשה למענם את המלאכה.

ריכוז המידע על הילדים ומיקומם היה חשוב, תנאי מוקדם לקראת איתורם בשטח, אך עיקר הקושי היה עצם הטיפול בהוצאתם מידי המשפחות. בייחוד היה קשה להוציא את הילדים מידי המשפחות והמנזרים שבאזורי הפריפריה, שכן לשם כך נדרשו נסיעות ארוכות שנמשכו ימים, בתחבורה ציבורית לא-סדירה לעיירות ולכפרים נידחים. יהודי שהגיע באותם ימים למקומות אלה סיכן את נפשו. בייחוד אם בא להוציא ילד מתוך משפחה, פעולה שהיתה כרוכה בחדירה לרשות הפרט ובענייני כספים ורכוש. לשם כך נדרשו אנשי שטח מתאימים שהיו מסוגלים לאתר ולזהות את הילדים ולנהל עם מציליהם משא ומתן במטרה להחזירם לידי היהודים. אנשים אלה היו חייבים לשלוט היטב בשפה הפולנית, להכיר את המנטליות ואת אורחות חייהם של הפולנים ברובדי החברה השונים. היה חשוב שיהיו בעלי הופעה נאותה ומעוררת אימון, ושיהיו גם מסוגלים להתחבר על הילדים, כדי שאלה יהיו מוכנים ללכת עמם. במשא ומתן עם המצילים על החזרתו של הילד היה עליהם לגלות רגישות, להפגין נועם הליכות, אך גם להיות תקיפים, ולא להיכנע בקלות לסחיטות.

לפחות תשעה אנשים נשלחו בתקופות שונות מטעם הקואורדינציה במטרה להוציא ילדים מידי מציליהם, ואלה הם: דבורה פליישר-זילבר, עקיבא גרשטר, משה ינקובסקי, יעקב גיסיס, יוסף בירגר, גרינשפן, יהודה בורנשטיין, א' שייניוק-סלוצקי, סוניה מרגלית-קמינסקי, והיו גם אחרים,⁷ כל אחד ורקעו האישי וסגנון עבודתו המיוחד. המשותף לכולם היה גילם המבוגר למדי וניסיון החיים שלהם.

מבניהם התפרסמה בייחוד דבורה פליישר, הידועה בכינויה "מרישה", שהיתה הראשונה שגויסה לתפקיד זה, כשכבר עברה את שנתה החמישים. פליישר איבדה בשואה את בעלה ואת בנה היחיד והצליחה לשרוד בצד הארי הודות לחזותה הפולנית. אחרי המלחמה סבבה במקומות שונים בפולין בתקווה למצוא מישהו ממשפחתה: אריה שריד הכיר אותה באקראי, התרשם מהופעתה ומשליטתה בשפה הפולנית, והציע לה לעבוד בקואורדינציה בפדיון ילדים, והיא נענתה ברצון. פליישר היתה אישה גבוהה ומרשימה בהופעתה, היתה מעורה בחברה הפולנית והכירה היטב את המנהגים הנוצריים. לרוב הוטל עליה לטפל במקרים הקשים שהיו כרוכים בנסיעות למקומות מרוחקים ונידחים. פליישר ראתה בפדיון הילדים היהודים אתגר. למרות גילה המבוגר למדי לא נרתעה מקשיים ומסכנות, והיתה יוצאת לדרך

⁷ שם, עמ' 256.

לבדה ברכבות ובעגלות. במחצית השנה שבה עסקה בפדיון ילדים, עד צאתה מפולין בנובמבר 1946 בדרכה לארץ, פדתה עשרים וארבעה ילדים.⁸

עקיבא גרשטר ומשה ינקובסקי אף הם היו במיטב שנותיהם ובעלי חזות ארית. ינקובסקי עבר את המלחמה בין פרטיזנים פולנים ובעצמו אימץ את אחד הילדים. גרינשפן וביגר התגייסו למשימת פדיון הילדים אחרי שהשתחררו מהצבא הפולני בדרגת קצונה, ונהגו להופיע למשא ומתן עם המצילים במדים, כמו דרוקר, שבתור איש הרבנות הצבאית הופיע תמיד במדי קצין פולני. ההופעה במדים נועדה הן להרשים את המצילים והן לעורר בלבם את הרושם שאנשים אלה פועלים מטעם השלטונות, והיה בכך כדי להקל על ניהול המשא ומתן עמם. יעקב גיסיס היה איש חינוך וגם לו היה עבר צבאי.⁹

מובן שהליך הוצאת הילדים מידי המשפחות לא היה אחיד, כי מקרה אחד לא דמה למשנהו. עם זאת אפשר להבחין בהליך הזה בשני שלבים עיקריים - איתורו וזיהויו של הילד, שלרוב היה השלב הפשוט והקל, ושלב המשא ומתן שלעיתים היה ממושך ומורכב. אחרי שהתקבל המידע על מיקומו של הילד, היה יוצא איש הקואורדינציה שעיסוקו בכך אל המשפחה שהחזיקה בו, כדי לזהותו, ובתוך כך היה תוהה על קנקנה ומגשש באילו תנאים מוכנה להחזיר אותו. הפולנים שלא הבחינו בין הארגונים היהודיים השונים מציינים בעדויותיהם שהאנשים שבאו לקבל מהם את הילד היו אנשי הוועד היהודי. ואכן שליחי הקואורדינציה שלארגונם לא היה שום מעמד רשמי מוכר, השתדלו להופיע לפני המצילים בתור נציגים רשמיים של הוועד היהודי הבאים לדרוש את הילד בשם קרובי משפחתו.¹⁰

ברוב המקרים לא קיבל שליח הקואורדינציה את הילד מידי מציליו בביקורו הראשון, והיה עליו לפתוח במשא ומתן על התנאים להחזרתו. לעתים היה המשא ומתן קצר, ולעתים הוא נמשך שבועות ואף חודשים וחייב ביקורים חוזרים ונשנים אצל המשפחה, התדיינויות על גובה התשלום, התכתבויות עם קרובי משפחה בחוץ לארץ כדי לקבל מהם יפוי כוח להוציא את הילד. הרבה היה תלוי באישיותם של המצילים, במניעיהם להציל את הילד, ביחסם כלפיו וכן במצבם הכלכלי.

היו בין המצילים אצילי נפש ובעלי מצפון, שרק טובת הילד עמדה לנגד עיניהם. כשנוכחו לדעת שלא נשאר איש ממשפחתו וכי ייטב לו אצל היהודים, וכי יש מוסד מתאים המוכן לקבלו ולטפל בו כיאות, החזירו אותו ברצון. היו אף ביניהם שהביאו את הילד בעצמם למשרד הקואורדינציה, בלי לדרוש ולו פיצוי כספי על הטיפול בו בשנות המלחמה. במקרים כאלה נהגה הקואורדינציה להעניק להם בעבור כך תמורה צנועה של כמה אלפי זלוטי. עבודת אנשי הקואורדינציה היתה קלה למדי כשביקשו להוציא ילד מידי משפחה שלא התכוונה לאמצו,

⁸ עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68).

⁹ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב.

¹⁰ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)א.

ולא היו לה אינטרסים חומריים בהצלתו. עם זאת יש לזכור שלאחר המלחמה מצבם הכלכלי של רבים מהמצילים היה קשה, וכשבאו אנשי הקואורדינציה והציעו להם תגמול כספי נאות בעבור הטיפול בילד, הם החזירו אותו, בלי לעורר בעיות מיוחדות. אף היו ביניהם שהרגישו אי נוחות להתדיין על גובה התשלום, וקיבלו את הסכום שהוצע להם בלא טענות ומענות. הכסף שהוענק למצילים היה מעין תמורה צנועה בעבור המזון והבגד שהעניקו לילד, ולא בעבור הסיכון שנטלו על עצמם כשהצילו אותו, ולא בעבור טוב לבם. אלה דברים שאין להם שיעור, ולא היה אפשר כלל לאמוד אותם בכסף.¹¹

לעתים ושלא במתכוון קרובי משפחתו של הילד שבחוץ לארץ הם שהערימו מכשולים על הוצאתו מידי מציליו, כשניסו לפעול בשני ערוצים מקבילים. באחד הפעילו את הקואורדינציה, ובשני נשאו ונתנו ישירות עם המצילים, משא ומתן שהיה מלווה במשלוח חבילות מזון ובגדים, כדי לרצות אותם וכדי לא לאבד את הקשר עם הילד. במקרה שכזה לא מיהרו המצילים להיפרד מהילד כדי לא להפסיד את תמיכת קרוביו. היו אף ביניהם שביקשו להגר עמו מפולין הקומוניסטית, ולכן התנו את החזרת הילד בהצטרפות אליו.¹² עצם קיומם של קרובי משפחה שכאלה ברקע הקשה לא אחת על אנשי הקואורדינציה בשעה שניהלו משא ומתן, כדי להוציא את הילד מידי מציליו. שכן המצילים טענו כי הם מוכנים למסור אותו רק לידי קרובי משפחתו, העלו את מחיר פדיונו ובכך עשו אותו אמצעי סחיטה.

ב-1942 הפקיד ליאופולד שטראוס את בתו בת החמש בידי משפחה פולנית בכפר ליד זמושץ' שהצילה אותה. כשנודע לדודה בארץ ישראל בידי מי היא נמצאת, פנה לקואורדינציה באמצעות עליית הנוער וביקש כי תוציא את הילדה מידי מציליה. אנשי הקואורדינציה פתחו במשא ומתן עם המציל על תנאי החזרת הילדה לקרוביה בארץ. האישה הרגיש שבידו מקור לא אכזב להתעשרות, פתח במשא ומתן מקביל עם הדוד בארץ, וטען באוזניו שלפני מותו אביה הפקיד בידו מסמך ולפיו את כל העניינים הנוגעים לבתו עליו להסדיר אך ורק עמו.¹³ מאחורי טיעון רשמי זה הסתתרה תביעתו מהקואורדינציה כי ישלמו לו שני מיליון זלוטי בעבור הצלת הילדה והטיפול בה.¹⁴ היה מדובר בסכום של כחמשת אלפים דולר, סכום עתק במושגי הימים ההם בפולין. אחרי משא ומתן ממושך ומייגע הצליחו לבסוף אנשי הקואורדינציה לפדות את הילדה מידי, קרוב לוודאי בסכום קטן יותר משדרש. מקרה זה לא היה יחיד. היו עוד מקרים כאלה שהסתיימו בתשלומי פדיון של אלף דולר ויותר.¹⁵

¹¹ עדות לייבל קורסקי, שם; שטר-נשמית, ואל המנוחה, עמ' 200.

¹² קורסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 257.

¹³ ראה התכתבות בין דניאל שטראוס ובין יצחק גרינבוים, 29 ביולי 1947; גרינבוים אל מנדל קוסובר, 4 באוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1317.

¹⁴ ועד הקואורדינציה אל ועד ההצלה, 23 ביוני 1947, אצ"מ, S26/1317.

¹⁵ שם.

מובן שדמי הפדיון ששולמו למצילים בעבור הילדים לא היו אחידים, וכל מקרה נדון לגופו במשא ומתן שבו עמדו הצדדים על המקח. מדוחות הקואורדינציה עולה שבתחילת שנת 1946 הסתפקו המצילים בדמי פדיון צנועים למדי.¹⁶ עם הזמן עלה תעריף הפדיון, ההתדיינות עם המצילים על החזרת הילדים הלכו והתארכו, המשא ומתן הלך ונעשה נוקשה, והסכומים ששולמו להם בעבור החזרת הילדים עלו עלייה תלולה. כדי להמחיש את הדבר די אם נציין שבאפריל 1946, בתחילת פעילותה של הקואורדינציה, היא שילמה בעבור פדיון 46 ילדים 636,500 זלוטי, כ-14,000 זלוטי בממוצע לילד, שערכם בשוק השחור היה פחות משלושים וחמישה דולר. כעבור שנה, באפריל 1947, היא כבר שילמה בעבור פדיון 10 ילדים מיליון ו-395 אלף זלוטי, כמעט 140,000 זלוטי לילד, היינו פי עשרה.¹⁷

הקואורדינציה השתדלה, כפי יכולתם של אנשיה, ובלי לחשוב פעמיים, לאתר ולהוציא כל ילד יהודי שנשאר בידיים לא-יהודיות. אלה שלא הוצאו, לא הכסף עמד למכשול. לבד מפדיון היתומים שאיש לא בא לדרוש אותם, פדו אנשי הקואורדינציה ודרוקר גם ילדים שהיו להם הורים וקרובי משפחה. אשר להשתתפות המשפחות בהוצאות פדיון ילדיהם, יש לומר כי היו גילויים של ניצול כספי ציבור. היו דודים שידעו שבן אחיהם ניצל והוא בידי משפחה נוצרית ולמרות זאת עזבו את פולין, בלי לטרוח להוציא אותו מידיה, אף שהיו להם האמצעים לכך. לאחר מכן פנו לקואורדינציה ודרשו שתטפל בפדיונו. היו גם הורים בעלי אמצעים שביקשו מהקואורדינציה שתוציא למענם את ילדם ממשפחה נוצרית, בלי לתרום את חלקם בפדיונו. לאחר שהילד נפדה השאירו אותו בבית הילדים של הקואורדינציה כדי שיעלו אותו ארצה, ובינתיים פנו לעסקיהם, ורק אחרי שהגיעו לארץ נטלו אותו אליהם.¹⁸

היו קרובי משפחה בעלי אמצעים, בארץ ישראל ובארצות אחרות, שהיו להם הקשרים הנכונים בג'וינט ובסוכנות היהודית, ובאמצעותם הפעילו לחצים על הקואורדינציה כדי שתוציא את קרוב משפחתם מידי מציליו, והקואורדינציה נענתה ושילמה בעבורו דמי פדיון גבוהים. במקרים כאלה נהגה הנהלת הקואורדינציה לבקש מהקרובים להחזיר לפחות את מקצת ההוצאות, אך נראה שמעטים נענו לבקשה. בספטמבר 1946 הועברה לקואורדינציה בקשתו של רופא ירושלמי לפדות מידיה של אישה פולנייה את בת אחותו. הקואורדינציה נענתה לבקשתו. הטיפול בהוצאת הילדה נמשך כחצי שנה ושולם בעבורה 300 לא"י (1,200 דולר). לאחר שנפדתה הובהר לדודה בארץ כי עוד נשארו הרבה יתומים שיש לפדותם ואין להם קרובים שידאגו להם, והוא התבקש להשתתף בהוצאות פדיון אחייניתו.¹⁹ מהדוח הכספי של

¹⁶ ועד הקואורדינציה אל הסוכנות היהודית בירושלים, 2 באפריל 1947, אצ"מ, S75/1760.

¹⁷ מאזן כספי של הקואורדינציה לתקופה: מרס 1946 – אוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1424.

¹⁸ עדויות: לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב; אריה שריד, מת"ב, 10(68).

¹⁹ דוח קפלינסקי מפולין, 25 באוקטובר 1946, אצ"מ, S75/1760; מוועד הקואורדינציה בלודז' אל ד"ר ל' בירושלים, 4 במרס 1947, אצ"מ, S26/1601.

הקואורדינציה אנו למדים שרק קרוב משפחה אחד מארץ ישראל החזיר לידיה 450 דולר בעבור פדיון של קרובת משפחתו, ולא מדובר באותו רופא ירושלמי.²⁰

הוצאת ילד מבית מציליו, ויהיה הדל ביותר, וניתוקו מהאנשים שטיפלו בו היה בהם מכאב העקירה לשני הצדדים. לא כל שכן כשהיה מדובר במצילים שהיו אנשים רגישים שהתמסרו לילד, טיפחו אותו והעניקו לו חום של משפחה אוהבת. ילדים שנקשרו למציליהם היו עם הזמן לבני בית, והיו ביניהם שלא ידעו משפחה אחרת. היו מצילים שהתקשו מאוד להיפרד מהילד שהצילו ולמסור אותו לאנשים זרים, בלי לדעת מה יעלה בגורלו. אך פרידת הילד ממאמציו-מציליו, אנשים שהורגל אליהם והיו כל משענתו, היתה קשה לא פחות. לכן כל פרידה שכזאת היתה טעונה ברגשות כל המעורבים.

הילד היה מתמלא חרדה כשהרגיש פתאום שאיש זר חודר לתחומו, מתחיל להתעניין בו ועומד להוציא אותו מהבית, להרחיקו מהאנשים שהורגל אליהם ולקחת אותו למקום לא-ידוע. החרדה גברה אצלו כשהחל המשא ומתן על אודותיו. ברוב המקרים התנהל המשא ומתן בין שליח הקואורדינציה ובין מציליו של הילד, אך הוא היה נוכח ועוקב אחר המתרחש לנגד עיניו ומבין שפתאום היה מבן המשפחה לאובייקט למקח וממכר. המעמד היה מביך וערער את שלווה הילד, מעטה ככל שהיתה. מזיכרונותיהם של אנשי הקואורדינציה שפעלו כדי להוציא ילדים מידי משפחות מציליהם, ושל הילדים עצמם עולה שהמעמד הזה שלא אחת היה מלווה בבכי תמרורים, נחרת בלבם בתור מאורע טראומטי. כשהחוויה עוד היתה טרייה בזיכרונה, תיארה שרה נשמית את המשא ומתן שניהלה בדירתה בוורשה בדבר שני ילדי הקואורדינציה הראשונים, פולה ואיזיו מילר, והתנאים שבהם תחזיר אותם האישה שהצילה אותם:

על הספה בחדרנו בקומה החמישי שברחוב ורשאי סואן יושבים שני ילדים - ילד בן 9 ואחותו בת 13. לידם אישה שגילה בינוני. זאת היא "דודתם", כלומר הנוצרייה אשר בביתה מצאו מקלט בזמן המלחמה. היא מרוצה, עשתה מעשה טוב וגם קיבלה סכום כסף אשר יכסה במקצת את ההוצאות שהשקיעה בקיום הילדים. לשלם בעבור מעשה הצלת הילדים עצמו איש אינו יכול! הילדים דואגים. שפתי הילד רוטטות מבכי עצור - "האם אני עגל שאת עומדת למכור אותי?" הנוצרייה ניהלה את המשא ומתן הכספי בנוכחות הילדים והם הבינו שעומדים להעבירם לידיים זרות, ו"דודתם" מקבלת בעדם כסף. בעיניים חשדניות הם סוקרים את הנוכחים, מנסים להיצמד אל ה"דודה". עיניהם מלאות דמעות והם מפוחדים מפני החדש הצפוי להם. - איך קוראים לך? - אולק. - לא, גברתי, קוראים לו איזיו, מתקנת הפולנייה. - שמי אולק, איני רוצה איזיו. אני מבקש אתכם, איני רוצה באיזיו! השם איזיו (יצחק) מפחיד. הוא קשור בזיכרונות זוועה, אף כי מעורפלים למדי: על אבא שנשאר מתבוסס בדמו בביתם

²⁰ מאזן כספי של הקואורדינציה לתקופה: מרס 1946 – אוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1424.

על הרצפה, על אימא שהלכה, ואין יודע לאן, מניחה אותם להשגחת האלוהים. מזכיר ימי נדודים בלא קורת גג, כשנצטוו לשכוח את אבא-אימא וגם את שמותיהם. הילדים "שכחו" ומצאו לבסוף מחסה. למה רוצים שוב להזכיר להם את כל זה?²¹

ילדים קטנים עד גיל שבע היה קל להוציא מידי מציליהם יותר מאשר את הגדולים מהם. אחרי שהמצילים הסכימו למסור את הילד, והוסדרו עמם העניינים הכספיים, היו מסיחים את תשומת לבו של הילד בעזרת צעצוע, ממתק או בגד חדש, והיה אפשר לצאת עמו לדרך. לא כן עם הגדולים יותר שאת דעתם היה קשה להסיח. היה רצוי לשוחח תחילה עם הילד כדי לרכוש את אמונו, להסביר לו לאן לוקחים אותו ולהבטיח לו שבמקום החדש יהיה לו טוב. זה לא היה קל, ונדרש לכך זמן וכוח שכנוע. וגם אז ההצלחה לא היתה מובטחת. הניסיון להוציא ילד גדול ממשפחה שלא מרצונו, היתה עלולה להיתקל בהתנגדותו ולעורר שערורייה ותגובה עוינת של מציליו. במקרים כאלה היה צריך לנהוג זהירות בילד ובמציליו, אך לא תמיד היה זמן לכך.

במסעותיה בחיפוש אחר ילדים ניצולים הגיעה דבורה פליישר ללובלין כדי להוציא ילדה יהודייה גדולה מביתו של קצין משטרה מקומי. בזמן המלחמה שוטטה הילדה ביער ופגשה ביהודים מסתתרים שסירבו לצרף אותה אליהם. בלית ברירה ירדה לכפרים והיתה רועה אצל האיכרים. לאחר מכן הגיעה לביתו של קצין המשטרה והתקבלה אצלו לעבודה בתפקיד המטפלת של בנו הקטן. מעסיקיה החדשים נהגו בה יפה, הלבישו אותה ואף שלחו אותה לבית הספר. אחרי המלחמה הגיעה אליה דודתה ששרדה, כדי לקחת אותה אליה, אך היא סירבה ללכת עמה. לתמונה נכנסה דבורה פליישר שניסתה לשכנע את הילדה לבוא עמה לבית ילדים. אך הילדה הטיחה לעברה כי היהודים נטשו אותה ביער והפולנים הצילו אותה, לכן אינה רוצה לחזור ליהודים. לבסוף עלה בידי פליישר להביא אותה לבית הילדים של חסיה בליצקי בלודז', אך קליטתה שם לא היתה קלה.²²

אלה שהיו ילדים בשעת הפרידה ממציליהם שהיו להם לתחליף הורים, זוכרים את הטראומה הזאת גם כעבור עשרות שנים. בנימין כץ שניצל אצל משפחת איכרים, שאימצה אותו כאילו היה בנה, זוכר איך באחד הימים הופיע פתאום בביתם איש מבוגר, הביט עליו ולא אמר דבר. לימים נודע לו שזה היה שליח הקואורדינציה, עקיבא גרשטר, שעסק בפדיון ילדים. כעבור כמה ימים נטלה אותו אמו המאמצת למשרד הקואורדינציה בלודז', ושם הציגה אותו לפני כמה אנשים ששאלו אותו כל מיני שאלות, אבל הוא לא הבין את המתרחש סביבו. משחזרו הביתה, החלו להגיע חבילות מזון וממתקים, כנראה כדי לרצות את מאמציו-מציליו שיסכימו

²¹ "אזוי האבן מיר אונגעהויבן", פארן יידישן קינד, נובמבר 1946, אצ"מ, ע5612.

²² עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68)ג.

להחזירו תמורתם. אחרי זמן מה שוב נטלה אותו אמו המאמצת ללודז', אלא שהפעם השאירה אותו בבית ילדים. כיצד עלו על עקבותיו, ומי יזם את הוצאתו מבית מאמציו, וכמה שילמו להם בעבורו, אין הוא יודע.²³

לא תמיד התנהל המשא ומתן להחזרת הילד על מי מנוחות, כפי שעולה מתיאורו של כץ, ולא תמיד עברה הוצאתו מידי מציליו בקלות. בדבקותם במטרתם להשיב את הילדים הניצולים לעמם בכל מחיר, נקטו לא אחת אנשי הקואורדינציה שיטות נוקשות שלא תאמו את עקרונות החינוך הטוב. לעתים הוציאו את הילד מידי מציליו בדרכי מרמה, באמצעות הבטחות שווא. התהליך היה קשה לא רק לילדים, אלא גם לאלה שטיפלו בהוצאתם והתחבטו במוסר כליות נוכח סבלו של הילד. בעדות מאוחרת העלתה דבורה פליישר את חוויותיה הקשות ממעשה הפדיון הראשון שלה, ילדה קטנה שהוציאה מידי איכרה ענייה באזור לובלין. אחרי שהסתיים המשא ומתן עם האישה, פתאום הודיעה לה האישה שהילדה מסרבת ללכת עמה, וכי היא תלך רק אם אמה תבוא לקחת אותה. פליישר שהציגה את עצמה בתור דודתה של הילדה, נטלה עמה ילדה רועדת ובוכה לבית מכריה. שתיהן לא עצמו עין כל אותו לילה:

חשבתי, אולי אסור לי לקחת אותה מידי הפולנייה. בכל זאת התרגלה אליה ואלה היו האנשים הכי קרובים לה. היא הרגישה אצלם טוב. אמנם לא היה לה מה לאכול, אבל זה היה הבית והגג שלה. פחדתי מזה... אמרתי לעצמי, אם אהיה כה סנטימנטלית, לא אוציא שום ילד. אצל כל אחד זה יהיה כך. כל ילד ירצה להישאר במקום שהוא חי. הוא לא מכיר אותי ולא ירצה ללכת עמי. אי-אפשר כך... קניתי לילדה שמלה ונעליים, ואז היא אמרה שהיא רוצה לנסוע עם הדודה חזרה.²⁴

לא תמיד עלה בידי פליישר לפתות את הילד ולהוציא אותו מידי מציליו בעל כורחו. באחד ממסעותיה הגיעה לכפר ליד חלם כדי להוציא ילדה יהודייה כבת תשע ממשפחת איכרים בפטיסטית. הילדה סירבה ללכת עמה, והאיכר אמר לה ברורות, שאם הילדה אינה מוכנה ללכת מרצונה, הוא לא ייתן אותה. על תשלום בעבורה סירב לדבר עמה כלל ועיקר, כי לא בשל בצע כסף הציל אותה. לא הועילו דברי השכנוע, פליישר יצאה מעל פניו כלעומת שבאה, והילדה נשארה אצל משפחת האיכרים שהצילה אותה.²⁵

קשה בייחוד היה להוציא ילד מידי מצילים חשוכי ילדים שהתקשרו אליו והחליטו לאמץ אותו. היו מהם שכאשר הרגישו שעלו על עקבותיהם ועלולים להפעיל עליהם לחץ, כדי להחזיר את הילד, היו מחליפים את מקום מגוריהם ונעלמים. אחרים ניהלו מאבק עיקש על הילד לא רק

²³ עדות בנימין כץ, מת"ב, 32(68).

²⁴ עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68)ג.

²⁵ עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68)ד.

עם שליחי הקואורדינציה, אלא אף עם הורי הילד ששרדו וגילו אצלם את ילדם ובאו לדרוש להחזירו להם.

אביה של "בוגושיה", הלא היא שפרה יוניש שהוא נטש בעיבורה של ורשה ונאספה לביתה של ליאוקדיה יארומירסקה, שרד במחנה ריכוז בגרמניה. אחרי המלחמה חזר לפולין לחפש אותה ומצא אותה בביתה. יארומירסקה שעברה עמה ימים קשים של מחסור וסכנת חיים, אימצה אותה ונקשרה אליה בעבותות של אהבת אם, ונפשית לא היתה ערוכה כלל לקראת האפשרות שמישהו מהוריה ישרוד ויבקש שתחזיר את הילדה. יום אחד דפק מישהו על דלתה, ולדירה נכנס גבר זר, הביט בילדה וזיהה אותה שהיא בתו. האיש תיאר לפניה היכן נטש אותה וכיצד היתה לבושה. ליארומירסקה לא היה ספק שהוא אכן אבי הילדה. מאותו רגע החל המאבק ביניהם על נפש הילדה. לדבריה, לולא שב באותה עת בעלה ממחנה הריכוז, והוא שבר כלי הזקוק לתמיכתה, היתה בורחת עם הילדה למקום אחר כדי שאיש לא ימצא אותן. בינתיים החל אבי הילדה לבקר אותה תכופות ולהביא לה צעצועים, ממתקים ובגדים. כשראה את מצבם הקשה של יארומירסקה ובעלה הרעבים ללחם, נתן להם מעט כסף שיקנו אוכל. יארומירסקה החלה לחשב את צעדיה והתייעצה עם עורך דין, אך זה לא היה יכול לעזור לה, כי על פי החוק הילדה היתה שייכת לאביה. שעת ההכרעה הלכה וקרבה. את שעבר עליה באותם ימים, תיארה בכאב כעבור עשרים שנה במכתביה לבעלה של "בוגושיה" שלה, שכבר היתה אימא לילדים משלה:

תיארתי לעצמי שהבעיה תיפתר, שיוניש (אבי הילדה) יתחתן ובוגושיה תישאר אתי והוא יבקר אותה מדי פעם. בינתיים קרה אחרת, הוא פשוט אמר לי שייקח אותה ממני. הדבר הגיע לידי שערורייה. אמרתי לו שלא אתן לו אותה. לא תיארתי לי את חיי בלעדיה... הוא ראה את יגוני, טען שיש לו רשות והחוק לצדו... יוניש הציע לי שאסע אתם. לולא בולק [בעלה] לא הייתי חושבת הרבה, אבל כיצד להשאיר אדם כזה? הוא חלם במשך חמש שנים להיפגש אתי, בשבילי רצה לחיות... הייתי האדם האומלל ביותר בעולם. הייתי הולכת לכנסייה ומשטחת בפני האם הקדושה את סבלותי.²⁶

לבסוף דרשה ממנו כסף, שכן ידעה שאין לו, וחשבה שבכך תדחה את החזרת הילדה לפחות בשנה. אך האב נסע לוועד הקואורדינציה בלודז' ולתדהמתה חזר משם והביא עמו 75,000 זלוטי ושילם לה בעבור הטיפול בילדה ונטל אותה ממנה, בלי לומר לה לאן הוא לוקח אותה.

²⁶ "בוגושיה", עמ' 25-27.

"נפרדתי ממנה. הלכתי עם בולק מבלי לראות את הדרך. הרבה זמן שמעתי את קולה מלא ייאוש. אני שומעת אותו עד עתה. כך נפרדנו לתמיד. חזרתי לוורוצלב, לא אותו אדם."²⁷

אנשי הקואורדינציה השתדלו להיות הגונים ולשלם למצילים לפחות את מקצת השקעתם בילד, אך בשום אופן לא היו מוכנים לוותר עליו. בעניין זה לא היו פשרות. ילד שניצל והוריו לא שרדו היה לדידם לנכס לאומי שיש להחזירו לכור מחצבתו בכל מחיר ובכל דרך אפשרית, אך הם לא תמיד הצליחו. ואכן היו מקרים שאחרי שהילד כבר הוצא מידי מציליו ואף שולם בעדו, הם באו לבית הילדים וחזרו ונטלו אותו בדרכי מרמה שונות, בעוד הילד משתף עמם פעולה.²⁸

לאור ניסיונות אלה השתדלה הקואורדינציה לקבוע נהלים במשא ומתן, ובכללם החתמת המצילים על מעין חוזה רשמי שימנע אותם מלסחוט עוד כספים מהקואורדינציה בעבור הילד או אפילו לנסות להחזירו אליהם. בחוזה נרשמו פרטיו האישיים של הילד, תיאור הנסיבות שבהן הגיע לידי מציליו, והצהרה כי הם מחזירים אותו מרצונם הטוב לידי הוריו או לנציגי הקואורדינציה ומאשרים שקיבלו סכום כסף בעבור החזקתו בשנים ששהה אצלם, וכי אין להם עוד תביעות מהמוסד או האיש שקיבל מידיהם את הילד. לדוגמה נביא את נוסח החוזה שחתמו עליו בני הזוג בומבס, כשמסרו לידי נציגי הקואורדינציה את הילד שהצילו, ואת הסיפור המסתתר מאחורי הצלתו:

את כריסטוף חודז'יבה קיבלנו מידי אמו במטרה להצילו כיהודי מידי הרוצחים הגרמנים ולהחזירו בהזדמנות הראשונה לידי הוריו או לכל איש יהודי המטפל בילדים ניצולים. אנו חוזרים ומדגישים שהשם כריסטוף חודז'יבה הוא בדוי וכי שמו האמיתי הוא פ'. אנחנו מחזירים אותו מרצוננו הטוב ובלא כפייה, כדי למלא את משאלת לבם של הוריו, ומעבירים אותו לידי נציג ועד הקואורדינציה בלודז' להמשך חינוכו בקואורדינציה. בעבור ההוצאות שהיו לנו שש שנים בגין החינוך והטיפול בילד, אנו מקבלים 250,000 זלוטי, ולא יהיו לנו עוד שום תביעות בנידון.²⁹

הפרטים המופיעים בחוזה בניסוחם היבש, כמקובל בחוזים עסקיים, שכביכול מתארים כיצד מסרה האם את ילדה לידי מציליו, והתחייבותם כלפי הוריו מה יעשו בו אחרי המלחמה, אינם מסגירים את הדרמה האנושית המסתתרת מאחורי דרך הגעתו לידי מציליו, מה עבר עליהם אתו מאז הגיע אליהם וכיצד הוצא מידיהם. רק התאריך המאוחר שבו הוחזר לידי שליחי

²⁷ שם, עמ' 30. לתיאור החזרת הילדה לאביה מנקודת ראותה של הקואורדינציה, ראה: "דער פאטער האט צוריקגעפונען זיין טעכטערל", פארן יידישן קינד, נובמבר 1946, אצ"מ, ע5612.

²⁸ עדות לייבל קורסקי, מת"ב, 15(68)א.

²⁹ תיק משפחת בומבס, אי"ש, M-31/3550.

הקואורדינציה, שנתיים אחרי תום המלחמה, והסכום הגבוה למדי ששולם בעבורו, מרמזים כי לא בקלות הסכימו לוותר עליו.

הילד שבו מדובר נולד ב-1941, בעיצומה של המלחמה, באחת העיירות בגליציה המזרחית. כשעדיין היה תינוק הגיע בנסיבות לא ברורות למשפחת בומבס, משפחת פועלים פולנייה קשת יום. נראה שאמו מסרה אותו לידי אישה פולנייה לא-מקומית כדי שתסתיר אותו אצלה, והיא שכרה חדר בביתה של משפחת בומבס ועברה לגור בו עם התינוק. אחרי תקופה קצרה נטשה אותו האישה בחדרה ונעלמה. לבני הזוג רומן ורוזליה בומבס היו רק ילדות והם החליטו להשאיר את התינוק הנטוש אצלם, אף שידעו שהוא יהודי, וידעו היטב איזו סכנה נטלו על עצמם. הם סידרו לו תעודת לידה נוצרית והוא עבר אצלם את המלחמה כאילו היה בנם. זיכרונות תקופת המלחמה של האיש שהיה אז אותו פעוט, מעטים מאוד ומטושטשים. הוא אינו יודע כיצד הגיע למשפחת בומבס ומה היו מניעיה להצילו. אבל הוא זוכר שהאם רוזליה ובנותיה טיפלו בו במסירות ובאהבה וגוננו עליו. אחרי המלחמה נטשה משפחת בומבס את ביתה בעיירה ובתקופת הרפטריאציה עברה למערב פולין ונטלה אותו עמה. הוא אינו יודע כיצד עלו אנשי הקואורדינציה על עקבותיו, אך הוא זוכר שיום אחד, כשכבר היה בן שש, הופיע פתאום בביתם אדם שהציג את עצמו בתור דודו והודיע למציליו-מאמציו שהוריו נספו, וכי רצונו לקחת אותו מהם. משפחת בומבס סירבה למסור אותו, ואם המשפחה טענה שהיא הצילה אותו מטעמים הומניים מתוך סכנת חיים ועכשיו הוא שלה. אחרי כמה שבועות הגיעו לבית משפחת בומבס שליחי הקואורדינציה מלוויים באנשי ביטחון והודיעו להורים המאמצים שאם לא יחזירו את הילד מרצונם, יקחו אותו מהם בכוח. כעבור ארבעים שנה כשהמליץ לפני יד ושם שיכירו בבני משפחת בומבס שהם חסידי אומת העולם על שהצילו אותו, כתב:

עד היום איני יכול להשכיח מזיכרוני את התמונות של המשא ומתן הממושך שהיה כרוך בהוצאתי מרשות משפחת בומבס, והניסיונות הממושכים והקשים לשכנע, ואולי לפתות, את אם המשפחה לוותר עלי ולהעבירני לרשות אותם אנשים שבאו לדורשני. זכורות לי התמונות של פיזור הכסף על המיטה והבכי של כל בני המשפחה כאשר היה עליהם לוותר עלי. לא הייתי רואה בקבלת הכסף, בסך 250,000 זלוטי, סיבה להטיח אשמה במשפחת בומבס שעשתה את אשר עשתה להצילי לשם בצע כסף. הנסיבות, הקשיים והעוני, הם בהחלט גורם מקל המסייע להבין את מניעיהם... הריני משוכנע שבמתן הכרה שכזאת אנו עושים חסד והכרת תודה אנושית ויהודית לאנשים אשר בתקופה של מחשך גילו יותר מאשר ניצוץ של אנושיות וערכי תרבות, למרות הקשיים ואימי המלחמה.³⁰

³⁰ ש.מ.

כאמור, בדבקותם להחזיר את הילדים הניצולים לעמם, לא בחלו אנשי הקואורדינציה ודרוקר בשיטות של עורמה ולעתים גם בשימוש בכוח. היו מקרים שבשעת המשא ומתן העלו המצילים את מחיר הפדיון והיה חשש לסחיטה, ואז היו שליחי הקואורדינציה מאיימים כי יוציאו את הילד מידיהם שלא מרצונם. בפועל לא זו בלבד שלא היה לאנשי הקואורדינציה הכוח לממש את איומם, אלא גם לא היה רצוי לערב רשמית את המשטרה בתהליך. על-פי החוק את הזכות לאפטרופסות על ילדים כאלה היה אמור לקבוע בית משפט, ולא שוטרים. אף-על-פי-כן לא אחת השתמשו אנשי הקואורדינציה ודרוקר בשוטרים כדי להוציא ילדים בכוח מידי מציליהם תמורת שלמונים. על פי רוב נעשה הדבר כשקרוביו של הילד ביקשו לסייע בידם להוציאו מידי המצילים. בעיירה טקטין שליד ביאליסטוק ניצלו שני ילדים אצל משפחה קתולית שסירבה להחזירם לקרוביהם. באין דרך אחרת להחזירם לחיק משפחתם, שיחדו אנשי הקואורדינציה אנשי בולשת פולנים שהוציאו את הילדים מידי המשפחה בעורמה והביאו אותם לבית הילדים בלודז'.³¹

מעיון בעדויות הרבות על הוצאת הילדים מידי מציליהם הנוצרים עולה שרובם הוחזרו מרצונם החופשי אחרי משא ומתן. במקרים שננקטה לשם כך קשיחות, כפי שאכן קרה לא פעם, נחשבו צעדים אלה לכפיות טובה כלפי המצילים ועוררו הדים שליליים. רוב המקרים שבהם השתמשו הפודים בדרכי מרמה ובכוח כדי להוציא הילדים מידי מציליהם, אירעו בכפרים, לאחר שלא הצליחו להגיע עם המצילים לעמק השווה על הסדר כספי. בערים נמנעו הפודים מלהיזקק לשיטות אלה שהשלכותיהן היו עלולות להיות חמורות ולהזיק לכל מפעל פדיון הילדים. צריך לזכור שהיה מדובר באוכלוסייה נוצרית שלא מעטים בקרבה האמינו בעלילות דם נגד יהודים. ויש לציין שלא אחת כשהוצא ילד בעורמה או בכוח מידי מציליו הנוצרים, עוררה הפעולה מבוכה שלא היה אפשר לתקן את הרושם השלילי שהשאירה.

ב-29 בינואר 1947 יצא איש הקואורדינציה לכפר שבאזור שצ'צין כדי להוציא שני אחים, נערים בני ארבע עשרה ושבע עשרה, מידי משפחת האיכרים שהצילה אותם. האיש איתר את הנערים, אך לא הצליח להחזירם משום שברחו ממנו. הוא החליט לא לוותר ובעזרת שוטר מקומי לכד אותם. בדרך סיפרו לו הנערים כיצד מציליהם הסתירו אותם וגוננו עליהם מפני הגרמנים ואף עונו משום שסירבו להסגיר אותם. אחרי המלחמה יצאו שניהם לעבוד בשכר אצל איכרי הסביבה כדי לעזור בקיום משפחת מציליהם שמצבה הכלכלי היה קשה. לשמע עדותם שילם איש הקואורדינציה למשפחת המצילים מאה אלף זלוטי בעבור הטיפול בשני הנערים. כמו כן שילם "דמי טרחה" לאישה הפולנייה שסיפקה לו את המידע על מקום מחבואם של הנערים, ולמפקד המשטרה על עזרתו בלכידתם. אחרי שהביא את הנערים

³¹ עדות אריה שריד, מת"ב, 10(68)ב.

לבית הילדים בלודז', היה ברור לו שהם יברחו ויחזרו למציליהם, וכך אכן קרה.³² רק אחרי זמן מה הצליחו שוב להחזיר אותם ושלחו אותם לגרמניה בדרך לארץ.³³ דרוקר שהיה מעורב בכמה חטיפות של ילדים מידי מציליהם הנוצרים, הסביר את המניעים לכך והצטער על כך.³⁴

קשה לומר שמעשי חטיפת הילדים היו לגמרי בסדר. כי הלוא האנשים שהצילו אותם, טיפלו בהם וסיכנו את חייהם. אבל לא התעמקנו בבעיה המוסרית. השוק (ההלם) מהשואה היה כה גדול שחשבנו שהצלת נפש אחת לעם היהודי הוא הישג גדול. כשמסתכלים על הדבר בפרספקטיבה של זמן, איני יודע אם הדבר היה חיוני כל כך, שהיה צריך לנקוט צעדים כה דרסטיים. איני יודע אם זה היה מוצדק כל כך שהיינו רשאים לעשות זאת.³⁵

התדיינות משפטיות

לא אחת נאלצו קרובי משפחה לפנות לעזרת בית המשפט כדי שיחזר להם בן משפחתם הקטן מידי מציליו. על פי רוב שימשה הפנייה לערכאה המשפטית מוצא אחרון, לאחר שלא הצליחו להוציא את הילד מידי מציליו הנוצרים בשום דרך אחרת. ההתדיינות בבתי המשפט היתה על זכות האפוטרופסות על הילד, והצדדים המידיינים היו מצד אחד מציליו, משפחה או אפילו אישה בודדה שסיכנו את חייהם למענו, טיפלו בו ונקשרו אליו, ומהצד האחר קרוב משפחה שהילד על פי רוב לא הכיר ואף לא רצה ללכת ולחיות אתו. בידי השופטים היתה הסמכות להחליט למי מן המידיינים להעניק את האפוטרופסות על הילד, מתוך התחשבות בטובתו וברצונו. נוכח הנסיבות הטרגיות שבשלבן הגיעו ילדים אלה לידי מציליהם, היו המשפטים הללו טעונים ברגשות כל הצדדים המעורבים בעניין. לא אחת הסתתר אינטרס כלכלי מאחורי טיעון המצילים שהם התקשרו רגשית לילד, כלומר רצון להשתלט על נכסי משפחתו באמצעות האפוטרופסות עליו. במקרים מסוימים משפט כזה נמשך זמן רב.

אברהם גבירצמן, תושב תל אביב, ניהל מאבק עיקש שנמשך יותר משלוש שנים, עם פולני בצ'נסטוכוב הרחוקה כדי שיחזיר לו את בת אחותו הקטנה שהציל משנת 1946 עד סוף 1949. ברקע המאבק עמדו נכסי משפחתה של הילדה. המשא ומתן על החזרת הילדה התחיל בהתכתבות. המציל העלה מפעם לפעם את דרישותיו ודרש מדודה תנאים בלתי אפשריים. ב-1949 יצא גבירצמן לפולין, והוא מצויד בצו אימוץ של הילדה שהוצא בבית משפט בארץ, והחל בהידיינות משפטית מורכבת בבית המשפט בצ'נסטוכוב, בעוד דרוקר והצירות הישראלית בוורשה שהוקמה זה עתה, מסייעים בידו. אחרי קשיים רבים הצליח

³² Wyjasnienie w sprawie b-ci Cyngiser, 23 בפברואר 1947, ארכיון בית לוחמי הגטאות (אבל"ג), 790/בל.

³³ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 143-144.

³⁴ עדות ישעיהו דרוקר, איו"ש, 3/3249-0; לתיאור חטיפתה של שרה גולד מבית מציליה ביזמת מכר משפחתה ובתיאום עם דרוקר, ראה בתיק: איו"ש, M-31/4028.

³⁵ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)ג.

לבסוף להוציא את הילדה מידי מצילה הפולני, אחרי שהעביר לידיו את נכסי משפחתה שנשארו בפולין, בתוספת תשלום גבוה במזומן בעבור הוצאות הטיפול בה בזמן המלחמה. לפי עדותו, עלה לו פדיון הילדה כחמשת אלפים דולר, סכום גדול למדי באותם ימים לאדם פרטי.³⁶

זהו בלא ספק מקרה קיצוני, אך הוא מעיד על מורכבות תהליך הוצאת ילדים מידי מצליהם הנוצרים בעזרת בתי המשפט. הרושם העולה מתיעוד התקופה ומהעדויות השונות בסוגיה זאת הוא שהשופטים לא ששו לטפל בבעיות הללו, והעדיפו שעניינים אלה יוסדרו בין הצדדים מחוץ לכותלי בית המשפט. מעיון בפסקי הדין המנומקים שבידינו עולה כי בנושא זה לא היתה עמדת בתי המשפט בפולין של אחרי המלחמה אחידה והשתנתה ממקום למקום וממקרה למקרה. לפי עדותו של עורך הדין ברנרד קונגיס-קרקסי, שסייע לישיעהו דרוקר להסדיר צווי אפוטרופסות לקרובי הילדים שנשארו בידי נוצרים, נטו השופטים בוורשה להתחשב בתביעות היהודים, והיו מוציאים צווי אפוטרופסות לא רק לקרובי משפחה אמיתיים, אלא גם לקרובים מדומים, בלי שטרחו לבדוק את תעודותיהם, מתוך התחשבות בנסיבות שבהם נמסרו הילדים לידי הנוצרים. לעומת זאת בערי השדה נטו השופטים להתחשב במצילים תושבי המקום, ולפסוק לטובתם. לכך יש להוסיף גם את הגורם הדתי. על-פי החוק הפולני מהימים שלפני המלחמה, היה האפוטרופוס חייב להיות בן דתו של הקטין שבטיפולו. לאחר המלחמה בוטל החוק הזה, ולכאורה תוקפו של הטיעון של המציל שהילד הוטבל לנצרות ואינו עוד יהודי, פג. אבל בפועל לא תמיד היה כך. אף שהמשטר בפולין השתנה, רבים מהשופטים שהיו קתולים מאמינים, שמרו על כיסאם ונטו להתחשב בתעודות הטבילה של הילדים שהציגו להם מצליהם, אף כי לא נימקו זאת בפסקי הדין שלהם.³⁷

ככלל השתדלה הקואורדינציה שלא להיזקק בפעולותיה לעזרת בתי המשפט, כדי לא להחריף את היחסים עם המצילים שממילא היו מורכבים. יתרה מזאת, מאחר שהיתה מוסד חסר מעמד רשמי, לא יכלה הקואורדינציה להופיע בבית המשפט במעמד של טוען לזכות אפוטרופסות על ילד. נוסף על כך עמדתו של נציג מוסד המופיע לפני בית משפט בתביעה לאפוטרופסות על ילד, לעומת עמדת משפחה או אפילו אישה בודדה שהסתכנו למען הילד כדי להצילו, וטיפולו בו בנאמנות, היתה עמדת נחיתות. זאת ועוד, ההידיינות בבית המשפט נמשכה זמן רב, ולא היה אפשר לחזות מראש לטובת מי יכריעו השופטים. ברוב המקרים מסוג זה נטו השופטים להכריע על-פי טובתו של הילד ורצונו, כפי שהיו בעיניהם. ואף-על-פי-

³⁶ עדות אברהם גבירצמן, מת"ב, 34(68).

³⁷ עדות ברנרד קונגיס-קרקסי, מת"ב, 49(68).

כן היתה הקואורדינציה מעורבת בכמה משפטים בעניין החזרת ילדים ונעזרה לשם כך באנשי הוועדים היהודיים הרשמיים.³⁸

בתקופת הכיבוש מצאה אישה יהודייה עם בנה הפעוט מקלט בבית אישה פולנייה ערירית בלובלין. לאחר שהגרמנים תפסו את האם ורצחו אותה, הטבילה האישה את הפעוט לנצרות, העניקה לו את שם משפחתה ואימצה אותו בפועל לבנה. הקואורדינציה עלתה על עקבותיו של הילד והחליטה להוציא אותו מידיה. בפברואר 1947 הגיע העניין לבית המשפט ונידון בשתי ערכאות. את הקואורדינציה ייצג בבית המשפט נציג הוועד היהודי המחוזי של לובלין והוא הפסיד בשתייהן. מעיין בפסק הדין המנומק של השופט עולה שלא מוצאו היהודי של הילד ולא נסיבות הטבלתו לנצרות ואימוצו הכריעו את הכף, אלא שיקול טובתו של הילד, כפי שהיתה בעיני השופט. לפני בית המשפט הופיעו עדי אופי, שכנים ומכרים של האישה המאמצת, שטענו שהיא אישה הגונה ורגישה המסוגלת להיות לו לאם. הילד שכבר היה כבן שמונה, נשאל אף הוא לרצונו והשיב, כצפוי, שהוא רוצה להישאר אצל "אימא", כלומר אצל האישה שהצילה אותו וטיפלה בו. השופט פסק כי מן הצדק שהילד יישאר אצל האישה המאמצת וייחשב לבנה, וכי הדבר אינו נוגד את האינטרס הציבורי.³⁹

פסק דין זה הוא דוגמה לחולשת הטיעון של הקואורדינציה לפני בית המשפט שלפיו ביקש הארגון להוציא את הילד מידי האשה המאמצת רק על סמך מוצאו היהודי. כאמור, השופטים פסקו לפי שיקול טובת הילד כפי שהיה בעיניהם, ולכן גם קרובים לא תמיד הצליחו להוציא את בן משפחתם מידי מציליו.

במינסק מזובייצקי הצילה משפחה פולנייה חשוכת ילדים ילדה יהודייה כבת חמש. אחרי המלחמה גילה אותה דודה אצל מציליה. הדוד היה בחור צעיר ועדיין שירת בצבא, ולכן פנה לדבורה פליישר וביקש שתוציא את הילדה מידי מציליה, אלא שהם סירבו למסור לה אותה. בתמיכת הקואורדינציה הגיע עניינה של הילדה לבית המשפט, שנדרש להכריע בשאלה למי זכות האפוטרופסות עליה, לדודה החייל או למשפחה שהצילה אותה. השופט פסק לטובת בני הזוג שהצילו אותה, וקבע שהם יהיו האפוטרופוסים שלה, כי הם טיפלו בה וביתם היה לביתה, ואילו לדודה החייל אין ולו דירה משלו ואין הוא מסוגל לטפל בה.⁴⁰

למרות כישלונות אלה הוסיפה הקואורדינציה להיות מעורבת מאחורי הקלעים במשפטים של קרובי משפחה של ילדים שמציליהם סירבו להחזירם. ברוב המקרים קרוביו של הילד הם שיזמו את הפנייה לבית המשפט, בעוד הקואורדינציה מסייעת להם במימון הוצאות המשפט. לעתים היא גם דאגה שמישהו מטעמה יופיע ויתחזה לקרוב משפחה של הילד. כאמור, לבתי

³⁸ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)א.

³⁹ פסק הדין של בית המשפט המחוזי בלובלין בעניינו של הילד שמואל רזנקרנץ (פולנית), 11 ביוני 1947, אב"ג, Z/6798/בל6.

⁴⁰ עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68)ה.

המשפט בפולין לא היתה עמדה אחידה בסוגיית החזרת הילדים שניצלו בידי משפחות נוצריות, לקרובי משפחתם, ובמשפטים שהוכנו כראוי, היה בהחלט סיכוי להוציא את הילד מידי מציליו, גם אם כבר אימצו אותו בפועל.

ב-1942 מסרו זוג הורים יהודים בדרוהוביץ' שבמזרח גליציה את בתם התינוקת לזוג פולנים כדי שיסתירו אותה. לאחר שהוריה נספו, הטבילו אותה מציליה לנצרות, אימצו אותה ואחרי המלחמה עברו עמה לפולין. כאן עלתה על עקבותיהם דודתה של הילדה ודרשה מהם שיחזירו לה אותה, אבל הם סירבו. המקרה הגיע לבית המשפט, בגיבוי הקואורדינציה, ונידון בשתי ערכאות. לפני בית המשפט הופיעו עדים שתיארו את הנסיבות שבשלבן מסרו ההורים את התינוקת לבני הזוג הפולנים. אחד העדים אף טען ששמע את אביה אומר להם, "קחו את הילדה ועשו בה כחפצכם". בפסק הדין בערכאה השנייה, בבית המשפט המחוזי בקלאדזקו, שניתן ב-13 באוקטובר 1948, פסק השופט שהדודה תהיה האפוסטרופסית של הילדה. במקרה זה גילה השופט התחשבות בנסיבות המיוחדות של מסירת התינוקת למשפחה הפולנית, וביטל את האימוץ שבוצע בתקופת הסתרתה. בנמקו את פסק הדין קבע כי לא לאימוץ נמסרה התינוקת, אלא כדי שתוסתר, וכי אביה מסר אותה בשעה שנשקפה לו סכנת חיים, מתוך תקווה לחזור ולקחת אותה. השופט הטיל ספק בעדות שלפיה אבי התינוקת אמר למאמציה בעת מסירתה, "קחו אותה ועשו בה כחפצכם". ילד אינו חפץ שניתן במתנה, פסק. בפסקי דין כאלה היה בית המשפט מחייב בדרך כלל את הקרובים לשלם למצילים את הוצאות הטיפול בילד. במקרה זה החמיר השופט עם מצילי הילדה ובפסק דינו לא הזכיר את התגמולים שהם זכאים להם בגין הטיפול בה בשש שנות שהותה אצלם.⁴¹

בתיעוד שבידינו על מעורבות הקואורדינציה בהוצאת ילדים מידי נוצרים באמצעות בתי המשפט, יש גם פסק דין הדן בשתי ילדות קטנות, האחיות זיונץ, שניצלו במנזר בעיר טרנוב, והקואורדינציה ביקשה להעביר אותן למוסד יהודי. אחרי שהורי הילדות נרצחו, מסרו אותן אנשי עיריית טרנוב שחשבו שהן יתומות פולניות, לבית יתומים של הנזירות השרתות שבעיר. כשהקואורדינציה גילתה אותן, היא שלחה את אחד מאנשיה להוציא אותן מהמנזר, אך הנזירות סירבו למסור לו אותן. בלית ברירה ניסתה הקואורדינציה להוציא אותן מהמנזר באמצעות צו של בית משפט. במקרה זה לא היה מדובר במשפחה המבקשת לאמץ אותן, אלא במוסד קתולי שהמיר את דתן, ותנאי החיים בו היו טובים פחות מאשר בבתי הילדים היהודיים. גם עניין זה נידון בשתי ערכאות משפטיות.

בשם הקואורדינציה הופיעו בבית המשפט בטרנוב נציגי הוועד היהודי של קרקוב שביקשו לקבל לידיהם את הילדות. הנציגים היהודים טענו לפני בית המשפט כי מבחינה נוצרית ומוסרית יש להעביר את הילדות לבית ילדים יהודי, מפני מוצאן יהודי, וכי לא זו בלבד

⁴¹ פסק הדין בעניין ליפשה פוקסברג (פולנית), 13 באוקטובר 1948, אבל"ג, Z/6798/בלבד.

שהתנאים בבית הילדים היהודי טובים מהתנאים במנזר, אלא שבבית הילדים היהודי הן יוכלו ללמוד ולרכוש מקצוע ולהתאחד עם קרובי המשפחה שלהן בחוץ לארץ. הקואורדינציה גם היתה מוכנה לשלם ששים אלף זלוטי למנזר בעבור הוצאות הטיפול בהן. גם ראש העיר טרנוב תמך בדרישת הנציגים היהודים והמליץ לפני בית המשפט להעביר את שתי הילדות לבית ילדים יהודי. המעבר יהיה לטובתן, אמר, ובמנזר גם יתפנו מקומות ליתומים פולנים נזקקים. אף-על-פי-כן החליט השופט להשאיר את הילדות בבית היתומים של המנזר. בנמקו את החלטתו כתב השופט כי הילדות החליטו להישאר במנזר מתוך בחירה חופשית ושיקול דעת, וכי הגיע לכלל מסקנה זאת לאחר ששמע את עדותן על חייהן ועל נסיבות הצלתן, והתרשם שהן מפותחות דיין שכלית לבחור במוסד שבו הן רוצות להתחנך. היה מדובר בהחלטה על גורל שתי ילדות, שעל-פי התרשמות השופט עצמו, הגדולה היתה כבת 10-12 והקטנה כבת 7-8. ב-12 בנובמבר 1946, בערכאה השנייה, אישר שופט של בית המשפט המחוזי בטרנוב פסק דין זה.⁴²

הוצאת הילדים מהמנזרים

כישלונה של הקואורדינציה להוציא את שתי היתומות היהודיות מהמנזר בטרנוב בעזרת בית המשפט, מעיד על הקשיים שנתקלו בהם נציגי המוסדות היהודיים, כשניסו להוציא את הילדים היהודים שנשארו במנזרים, אף שמדובר בקשיים שונים מאלה שנתקלו כשביקשו להוציאם מידי משפחות המצילים.

אכן בפרידה מהנזירות לא היה צריך להתגבר על מעורבות רגשית כמו בפרידה מהמשפחות, מכיוון שרמת האינטימיות ביחסים ביניהן ובין הילדים לא היתה כפי שהיתה ברבות מהמשפחות המאמצות. הנזירות גם לא ציפו לתגמול חומרי על מה שעשו כדי להציל את הילדים, שהיו בחסותן. למרות המצוקה והמחסור ששררו במנזרים, הן מעולם לא העלו את שאלת התגמול הכספי שחייבים למנזר בעבור ההשקעה בטיפול בילדים הניצולים. פה ושם היו נזירות שנאותו לקבל תשורה אישית מהוריו של ילד שבאו לקבלו מידיהן, אות תודה על טיפולן בו.⁴³ הן גם היו מוכנות לקבל ברצון תרומה כספית או מצרכים למנזר ממוסד יהודי, בתור מחווה של תודה על שהצילו ילדים או מבוגרים.⁴⁴ אך ניהול משא ומתן עם נזירות על פדיונם של ילדים ממנזר בעבור כסף, כפי שהתנהל עם משפחות, לא היה אפשרות מתקבלת על הדעת, שכן היתה עלולה להתפרש בתור סחר בילדים שנגד את כללי המוסר של

⁴² פסק הדין של בית המשפט המחוזי בטרנוב בנוגע לאחיות זיונץ (פולנית), 12 בנובמבר 1946, אב"ג, 798/בל/6Z.

⁴³ ראה: 17-18, Kaczmarzyk, *Pomoc udzielana*, איו"ש, JM6363/1, על אם יהודייה שהעניקה לנזירות עור לנעליים, אות לתודתה על שהצילו את בנה.

⁴⁴ לעדות הנזירה כריטס סוצ'ק, ראה: Lesik, *Źródła i opracowania*, p. 177-Kurek.

הנזירות. והלוא לא לשם בצע כסף הצילו הנזירות את הילדים היהודים, אלא ממניעים הומניים, במסגרת ייעודן המיסיונרי, ולכן גם רצו שיישאר נוצרים.

הורים שבאו למנזר לקבל את ילדם, לא נתקלו בדרך כלל במכשולים מיוחדים. הנזירות רק ציפו מהם שיוסיפו לחנך אותו כנוצרי. לא כן נהגו כשהיה מדובר ביתומים שאיש ממשפחתם לא שרד, ובייחוד בגדולים שביניהם שכבר דבקו בנצרות מדעת. עליהם לא היו הנזירות מוכנות לוותר, ולא חשבו שלממסד היהודי יש זכות אפוטרופסות על ילדים אלה שעולה על זאת של המנזר. הנכונות של המנזר בטרנוב להיכנס למאבק משפטי עם הממסד היהודי על נפשן של שתי היתומות היהודיות הקטנות, היא ההוכחה לכך.

במאבק על נפשם של הילדים היהודים שנשארו במנזרים, היו הקואורדינציה ודרוקר אובדי עצות. אחרי המלחמה לא ידע איש בוועדים היהודיים המקומיים ובוועד המרכזי כמה ילדים ניצלו במנזרים ברחבי פולין והיכן הם. המנזרים היו פזורים ברחבי המדינה והכניסה אליהם לזרים היתה אסורה. היה קשה ליצור קשר עם הנזירות ועם הכמרים כדי לקבל מהם מידע על חניכיהם היהודים, והם גם הקשו על אנשים זרים ליצור קשר ישיר עם הילדים שבמנזרם.⁴⁵

לטענת קורק-לסיק, אחרי המלחמה היו בידי פעילי "ז'גוטה" רשימות של ילדים יהודים שהארגון מסר להסתרה במנזרים, אך הן היו חלקיות בלבד, ולא היה אפשר לדעת כמה מהם ניצלו והיכן. גם הבישופים שפנו אליהם בעניין זה, לא יכלו לספק את המידע הזה מכיוון שלא היו מעורבים בפעולות ההצלה שביצעו המנזרים. עוד היא טוענת, שבראיונותיה עם נזירות שהיו מעורבות בהצלת ילדים, לא נתקלה בשום מקרה שנזירות מנעו ילד יהודי במנזר מללכת עם מישהו שהיה מוכן לטפל בו. עם זאת היא מסייגת את דבריה ואומרת, כי הן לא היו מוכנות למסור את הילד לכל יהודי באשר הוא יהודי, בלי לדעת מיהו ולהיכן הוא לוקח אותו, וכי כך נהגו גם כשהיה מדובר בילדים פולנים, צוענים ואוקראינים, מכיוון שזהותו הלאומית של האיש שבא לקחת את הילד, לא היתה בעיני הנזירות ערובה מספקת שהוא גם יוכל להעניק לו רווחה וביטחון.⁴⁶

המעין בעדויותיהן של הנזירות על פועלן בהצלת ילדים ועל הקלות שבה מסרו ילדים יהודים למשפחות נוצריות לאימוץ, יחלוק על קביעה זאת. אף-על-פי-כן אי אפשר לומר שבפולין שלאחר המלחמה שלטה מדיניות מכוונת של הממסד הכנסייתי שהתנגדה להחזיר את הילדים היהודים שניצלו במנזרים, לידי היהודים. הכמורה הבכירה שלא היתה מעורבת בהצלתם בתקופת המלחמה, גם לא היתה מעורבת בהחזרתם לאחריה. בעניין זה פעלו אמהות המנזרים, כמו בימי המלחמה, על דעת עצמן ועל-פי שיקוליהן, שהושפעו מאמונתן

⁴⁵ קורסיקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 257.

⁴⁶ Lesik, *Gdy Klasztor*, pp. 146, 165-166-Kurek

הדתית המיסיונרית. דבר אחד ברור, הן לא התנדבו להחזיר את הילדים לידי היהודים, ולכן גם לא יזמו שום הידברות בעניין זה עם המוסדות היהודיים השונים שהוקמו אחרי השחרור ברחבי פולין. הן גם לא טרחו להודיע לוועדים היהודיים מי הילדים שניצלו, ובאילו מוסדות הם מוחזקים, כדי שהורים או קרובים שחיפשו אחריהם, יוכלו לבוא לקחתם.

מתוך תיעוד התקופה שלרשותנו ידוע לנו רק על מקרה אחד שבו נזירות החזירו ביזמתן את הילדים היהודים שהצילו, לבית ילדים יהודי. מדובר בנזירות של מנזר הלב הקדוש בעיר פשמישל שבו ניצלו כשלושה עשר ילדים יהודים. אחרי שחרור העיר העבירה אותם הנזירה אבגניה ווסובסקה, באמצעות הוועד היהודי המחוזי, לבית ילדים יהודי.⁴⁷ כמו כן מן הראוי להזכיר כי במנזר זה שלא כבמנזרים אחרים, גם לא הטבילו את הילדים היהודים לנצרות, כי הנזירות שטיפלו בהם, התנגדו לכך עקרונית. רק אחת הילדות הגדולות סירבה ללכת עם חברותיה היהודיות לבית הילדים היהודי וטענה שהיא שייכת לאלה שהצילו אותה. היא העדיפה לעבור למוסד נוצרי אחר, וכעבור כמה שנים התנצרה.⁴⁸

פרשת הצלת הילדים במנזר קטן ועני זה שהועברו ביזמת הנזירות לידי הוועד היהודי, היא תופעה יוצאת דופן בפרק של הצלת ילדי המנזרים בפולין. שכן אחרי המלחמה, כשנזירות נאלצו לפנות את הילדים מהמנזרים, הן לא מסרו את הילדים היהודים למוסדות היהודיים, והעדיפו למסור אותם לבתי יתומים פולניים. כך קרה, למשל, במנזר הנזירות השרתות בצ'רסק שלייד ורשה. במנזר זה ניצלו כמה ילדים שהובאו אליו מוורשה. את מקצתם הוציאו מהמנזר הוריהם, ואילו את היתומים העבירו הנזירות לבית יתומים פולני, ושם נשאר עד שסיימו את בית הספר ויצאו לעצמאות.⁴⁹

בעדות מאוחרת, ארבעים שנה אחרי המאורעות, אמר יאן דובראצ'ינסקי, שסייע לאנשי ז'גוטה בוורשה להכניס ילדים יהודים למנזרים, שאחרי המלחמה היהודים לא היו מעוניינים עוד בילדים אלה מאחר שהוטבלו לנצרות. לדבריו, כשנודע לו אחרי המלחמה שאנשי הג'וינט הביאו לוורשה מצרכי מזון ובגדים לילדים היהודים, הוא ביקש מהם שלא ישכחו גם את הילדים היהודים שנשארו בבתי היתומים הפולניים ובמנזרים, וזכה לתשובה תמוהה: "אמרת פעם שהילדים שמצאו מסתור במנזרים, יישארו נוצרים, אם הוריהם לא יבואו לקחת אותם? אז תיקחו אותם לעצמכם. אלה אינם ילדים שלנו".⁵⁰ עדות דומה מסרה גם ידוויגה פיוטרובסקה, שהכניסה במו ידיה עשרות ילדים יהודים למשפחות נוצריות ולמנזרים.

⁴⁷ אישור הוועד היהודי המחוזי בפשמישל מה-25 במרס 1950 שניתן ל-Eugenia Wąsowska בעבור 13 הילדים שהחזירה. האישור ניתן לה, כנראה, אחרי שפשטה את מדי הנזירות, איו"ש, M-31/1929.

⁴⁸ לעדות הנזירה ליגוריה גרנדה, ראה: Lesik, *Źródła i opracowania*, pp. 185-186-Kurek.

⁴⁹ עדות הנזירה מריה רומינסקה, שם, עמ' 207-208.

⁵⁰ עדות יאן דובראצ'ינסקי, שם, עמ' 333.

לדבריה, אחרי המלחמה היא דובראצ'ינסקי נפגשו עם אנשי הוועד היהודי בוורשה, והיא מסרה להם רשימה חלקית של ילדים ניצולים. היא מתארת את הפגישה:

לא ציפינו לתודה, אך גם לא חשבנו שיאשימו אותנו. בתוך כדי השיחה נאמר לנו כי ביצענו פשע: גנבנו מהיהודים מאות ילדים, העברנו אותם לנצרות ועקרנו אותם מהתרבות היהודית. נאמר גם שאנו גרועים מהגרמנים. הגרמנים נטלו רק את הגוף, אנחנו גנבנו את הנשמה. טענותינו שלחמנו על חיי הילדים, נדחו בפשטות: עדיף היה שילדים אלה לא יחיו, ובלבד שלא יקרה מה שקרה.⁵¹

אין בידינו שום עדות מהצד היהודי על פגישה שכזאת היכולה לאשר או לסתור את דבריהם, לא מהתקופה ההיא ולא משנים מאוחרות יותר. בהחלט ייתכן שפגישה כזאת אכן התקיימה, שהרי שניהם העידו עליה. אך ספק אם הדברים שבעדותם נאמרו בקיצוניות שכזאת. הדעת אינה נותנת שמישהו בממסד היהודי בפולין דאז - אם קומוניסט, אם בונדיסט, אם ציוני ואם דתי - היה מוכן, נוכח הכחדתם המוחלטת כמעט של הילדים היהודים בפולין, לוותר כלאחר יד על מעט הילדים שנשארו במנזרים, רק מפני שהטבילום לנצרות. לפי ההלכה, יהודי שנולד יהודי, נשאר יהודי, גם אם הוטבל לנצרות. לא כל שכן כשמדובר בילדים שהועברו על דתם בתנאי חירום, בלי שידעו מהי המשמעות של הצעד הזה מבחינת עתידם. על חשיבותם של הילדים הללו לציבוריות היהודית מעידים המאמצים הרבים שהשקיעו, לאחר המלחמה וגם שנים מאוחר יותר, הגורמים היהודיים השונים - בפולין ומחוצה לה, חילונים כדתיים - כדי להוציא אותם מידי הנוצרים ולהחזירם אל כור מחצבתם.

עם זאת ראויה עדותו של דובראצ'ינסקי לעיון מדוקדק כי היא מחזקת את העדויות בדבר סירובם של המנזרים לוותר על ילדים אלה ולהחזירם לידי היהודים. הרי דובראצ'ינסקי פנה אל הג'וינט וביקש סיוע לילדים היהודים שבמנזרים. השאלה המתבקשת היא מדוע לא הציע להעביר אותם לידי היהודים ובכך להקל על המנזרים ולפנות מקום ליתומים הפולנים הנזקקים. ובפרט שלפי עדותו, נזירות הן ששלחו אותו אל משרד הג'וינט.⁵² אשר למשתמע מדבריו ומדבריה של פיוטרובסקה, בדבר כפיות הטובה של היהודים כלפי הנוצרים שסייעו להצילם, התייעוד מהתקופה מוכיח את ההפך. מהדוחות של הג'וינט בפולין על מגוון פעולות העזרה שהגיש הארגון לנצרכים בשנים הראשונות שלאחר המלחמה, עולה שהוא גילה רגישות מיוחדת כלפי צורכיהם של פולנים נזקקים שבזמן המלחמה סייעו להציל יהודים, ובייחוד כלפי מוסדות ומנזרים שהסתירו ילדים. בדוח השנתי של 1947 נכתב בנושא זה:

⁵¹ עדות ידוויגה פיוטרובסקה, שם, עמ' 341-339.

⁵² Lesik, *Gdy Klasztor*, pp. 140-141-Kurek

הג'וינט רואה חשיבות מיוחדת לסייע באספקת מזון למוסדות של ילדים פולנים ולמנזרים שהעניקו מקלט לילדים יהודים בתקופת הכיבוש. בכל חודש מגיש משרד הרווחה של הממשלה הפולנית לג'וינט רשימה של מוסדות ילדים הזקוקים לעזרה מיוחדת. בשנת 1947 הוענקה עזרה כזאת לששים ואחד מוסדות שחוסים בהם 5,500 ילדים לא-יהודים. למוסדות אלה סופקו 25,747 קילוגרם מצרכי מזון. שבעה מוסדות אחרים קיבלו 4,800 קילוגרם מצרכי מזון.⁵³

דברים אלה מצאו את אישורם בעדות מאוחרת שגבתה קורק-לסיק מנזירה שהמנזר שבו שירתה, קיבל אחרי המלחמה סיוע נדיב במצרכים מהג'וינט, אות תודה על שהציל ילדים יהודים והחזירם ליהודים.⁵⁴

כאמור, כדי להוציא את הילדים היהודים שנשארו במנזרים, היה צריך לאתרם. בעניין זה התעורר קושי שבפתרונו לא היה לאנשי הקואורדינציה ולדרוקר שום יתרון על אנשים פרטיים. להפך. כלפי הורים וקרובים שבאו למנזר לחפש את ילדם, גילו הנזירות סובלנות, לא כן כלפי אנשים זרים שהופיעו פתאום מטעם מוסד כלשהו שלא הכירו כלל ולא ידעו מה הן סמכויותיו. כלפיהם נהגו הנזירות בחשדנות. בגלל סגירות המנזרים, היה בידי הקואורדינציה רק מעט מידע על הילדים היהודים שנשארו בהם. מעין ברשימות הקואורדינציה משנת 1947, ובהן פרטיהם האישיים של 270 ילדים מאותרים שטרם נפדו, עולה שרק 36 מהם שהו במנזרים ובמוסדות כנסייתיים אחרים. שמות אחדים מהם לא היו ידועים או לא היו ברורים.⁵⁵ על פי רוב את המידע על הילדים היהודים שנשארו במנזרים, סיפקו לקואורדינציה הורים וקרובים שסרקו את המנזרים בחיפוש אחר ילדיהם, ובתוך כך גילו בהם גם ילדים יהודים אחרים שאיש לא בא לדרוש אותם.

מאחר שלפעמים נדרש להתעמת עם הנזירות, כאמור בדרך כלל כשהקרובים עצמם טיפלו בהוצאת בן משפחתם מן המנזר, היו התוצאות טובות מאשר כשהטיפול הועבר לידי שליחים מטעם הממסד היהודי. שלא כאנשים פרטיים, פעולת אנשי הקואורדינציה בין כותלי המנזר לא יכלה לחרוג מכללי הנימוס המקובלים. בתפקיד שליחי ציבור הם היו חייבים לנהוג בזהירות ובדרכי נועם, ודרכיהם לא תמיד הועילו. שליח הקואורדינציה שהגיע למנזר להוציא ממנו ילד יהודי שלא הכיר אותו קודם כן, לא היה יכול לקחת אותו, בלי לנסות להידבר עמו תחילה ולשכנע אותו מדוע כדאי לו לעזוב את המנזר שכבר הורגל אליו, וללכת עמו אל היהודים. זה היה אחד המכשולים הגדולים שעמד בדרכם של אלה שביקשו להוציא את

⁵³ AJDC Poland, Annual Report 1947, GJA/125B/126A

⁵⁴ לעדות הנזירה כריסט סוצ'ק, ראה: Kurek, *Lesik, Źródła i opracowania*, p. 177.

⁵⁵ רשימה חלקית של כתובות נוצרים שבידיהם יתומים יהודים, אצ"מ, S26/1424.

היתומים היהודים מהמנזרים. הקטנים לא ידעו כלל על זהותם היהודית, ואם ידעו הרי כבר היתה זהותם זאת מטושטשת, לכן לא היה טעם לנסות לשכנע אותם, כי ממילא בלי הסכמת הנזירות לא היו מוכנים ללכת. ואילו הגדולים יותר שידעו על זהותם היהודית, לא רצו לשמוע על יהודים לאחר כל מה שחוו בגלל יהדותם. עצם אזכור יהדותם רק עורר בהם פחד וסלידה. וכפי שכבר הוזכר, היו ביניהם שסירבו לעזוב את המנזר במודע מפני שהיו לקתולים מאמינים. מתארת את המצב גרטה זילבר שניצלה במנזר הפליציאנקות בפשמישל. כשהסתיימה המלחמה כבר היתה בת שנים עשרה, ואיש ממשפחתה לא שרד כדי להוציא אותה משם. אחרי המלחמה התחיל שלב חדש בחייה במנזר שהיה עתיד להימשך עוד שנים רבות.

נכנסתי למשטר הדת הנוצרית. ליהודים נודע שנשארתי במנזר, והם שלחו מישהו להוציא אותי משם. לא רציתי לשמוע, פחדתי מהיהודים. הגיע בחור שעשו אותו קרוב שלי כדי לאפשר לי לצאת מן המנזר. לא קיבלתי אותו. אמרתי לנזירות שהוא לא קרוב שלי. יכולתי לקום וללכת, ולא הלכתי. נשארתי במנזר עשר שנים. נעשיתי נוצרייה. התפללתי וזה מצא חן בעיני. עברתי את טקס הטבילה בכנסייה. עם זאת לא רציתי לשכוח את אבא. דאגתי מה עלה בגורלו.⁵⁶

סיפורה של גרטה, ששמה הוחלף למגדלנה, אינו חריג בסיפורי ילדי המנזרים. ב-1946 שכבה אננה שופרט-ליקרמן, אישה בשנות הארבעים לחייה, על ערש דווי בבית חולים בלודז'. לפני מותה הזמינה למיטת חולייה את נציגי הקואורדינציה והכתיבה להם את צוואתה:

אני חולה פיזית, אך בריאה נפשית. ב-1942, על-פי עצת בעלי, אני ובתי אירנה שהיתה בת עשר, נטבלנו לנצרות מטעמי ביטחון. לאחר מכן מסרתי אותה לבית יתומים קתולי במנזר במזריץ'-פודלסקי. אנא מסרו את המכתב לאם המנזר, וקחו אליכם את הילדה וחנכו אותה ברוח היהדות. זוהי משאלתי האחרונה לפני מותי.⁵⁷

היא חתמה על הצוואה בנוכחות האחות התורנית וכעבור כמה שבועות נפטרה. בינתיים דאגו אנשי הקואורדינציה להצטייד בתעודות המתאימות כדי להוציא את הילדה מהמנזר. פעמיים ביקרו שליחי הקואורדינציה אצל הילדה, שכבר היתה בת ארבע עשרה, והיא סירבה למלא אחר צוואת אמה וטענה שאמנם אמה יקרה לה מאוד, אך היא אינה יכולה למלא את

⁵⁶ עדות מגדלנה אורנר, אי"ש, 3/6745-0.

⁵⁷ "דאס זענען אונזערה קינדער", פארן יידישן קינד, נובמבר 1946, אצ"מ, ע5612.

בקשתה. היא יודעת שהיא יהודייה, אלא שעכשיו היא מצאה דת יפה וטובה יותר והודות לה ניצלה ממוות. לא הועילו דברי השכנוע של שליחי הקואורדינציה, והילדה נשארה במנזר. בסוף 1946 עדיין קיוו אנשי הקואורדינציה כי יעלה בידם לקיים את צוואת האם, אך תקוותם לא התגשמה.

לפי תגובתן של שתי הילדות הללו, שבמושגי הימים ההם נחשבו גדולות, למרות גילן הצעיר, ברור לגמרי שידעו היטב שהן יהודיות, ואף-על-פי-כן החליטו במודע לא לחזור ליהדות. החלטתן נבעה מהחינוך הנוצרי שקיבלו במנזר, ומפחד הגורל היהודי שכה הרע עמן. לפחות אחת מהן, גרטה זילבר, התחרטה כשבגרה וחזרה ליהדות, אך היו גם שלא חזרו. אשר לילדים הקטנים יותר שהועברו על דתם, אם לא נמצאו להם קרובי משפחה או מכרים שהציגו את עצמם בתור קרובים, שדאגו להוציאם מן המנזרים, הקואורדינציה לא יכלה לעשות הרבה למענם, שכן בתחום זה פעלה הקואורדינציה בעיקר בגדר גורם המסייע לקרובי המשפחה. מטעם עצמם אנשי הקואורדינציה ודרוקר הוציאו מהמנזרים מעט מאוד ילדים.

דרוקר שפעל מטעם הממסד הדתי, התקשה במיוחד לקבל שילדות יהודיות יישארו במנזרים וייטמעו בנצרות. לכן השקיע מאמצים גדולים כדי להוציאן מהמנזרים. ובפרט משום שהגיעו אליו פניות של משפחות דתיות מפורסמות, מארץ ישראל ומאמריקה, שידעו על בנות משפחתן שניצלו במנזרים ודרשו ממנו לפעול כדי להוציאן ולהעבירן אליהן.⁵⁸ הקשיים שנתקלו בהם דרוקר, כשביקש להוציא את הנערות היהודיות מהמנזרים, היו אותם קשיים שנתקלו בהם אנשי הקואורדינציה. ברוב המקרים היה מדובר בנערות גדולות שכבר עמדו על דעתן. הנזירות לא מנעו אותן מלעזוב את המנזר, וגם אפשרו לו לשוחח אתן כדי לשכנע אותן ללכת עמו, אבל הן סירבו. זרח ורהפטיג שהתלווה אליו לאחד המנזרים בקרקוב כדי לנסות ולשכנע שלוש ילדות יהודיות לצאת ממנו, מתאר את פגישתם המאכזבת אתן. הילדה הגדולה שנראתה כבת ארבע עשרה, הופיעה במעמד הדוברת של שלושתן ואמרה להם שהן אינן רוצות לעזוב את המנזר, והטיחה בהם דברים קשים: "כשנרדפנו לא באתם להציל אותנו. המנזר הציל אותנו, ועתה אתם באים ורוצים להוציא אותנו מידי מצילינו. לא נלך אתכם". כעבור זמן מה עלה בידי דרוקר להוציא את שלושתן מהמנזר.⁵⁹ אין בידינו נתונים בדוקים כמה ילדות עלה בידי דרוקר להוציא מן המנזרים. בעדויות שלו הוא מתאר את מעורבותו האישית במקרים של חמש ילדות כאלה. ארבע מהן כבר עברו את שנתן הארבע עשרה ולאחת טרם מלאו עשר.⁶⁰ הדעת נותנת שמלבדן עברו את בית הילדים בזבז'ה עוד ילדות שניצלו במנזרים.

⁵⁸ עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 3/3249-0.

⁵⁹ ורהפטיג, פליט ושריד, עמ' 426.

⁶⁰ עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 3/3249-0.

במנזר טורקוביצה ניצלו כשלושים ילדים יהודים, וביוני 1946, כשדבורה פליישר הגיעה לשם, נשאר מהם רק שמונה. נראה שאת השאר כבר הוציאו משם הוריהם או קרוביהם. פליישר הגיעה למנזר בשליחותה של אישה שביקשה שתוציא למענה ילדה קטנה, קרובת משפחתה, שניצלה במנזר. בהזדמנות זאת החליטה פליישר לבדוק אם נשארו עוד ילדים יהודים במנזר. תחילה קיבלה אותה אם המנזר בחשדנות. רק אחרי שהציגה את עצמה לפניה גלויות וסיפרה שהיא פועלת בשם ארגון יהודי המטפל בהוצאת ילדים יהודים מידי פולנים שהצילו אותם, התפנתה אליה, ואחרי שיחה עמה בדבר עתידם של הילדים הללו, נאותה למסור לה שלושה ילדים קטנים, מתוך השמונה, ובהם הילדה שבגללה הגיעה למנזר. את הגדולים יותר סירבה למסור לה, בטענה שהם כבר נוצרים. כשניסתה בתור נציגת הקואורדינציה להוציא ילדה ממנזר אחר שליד לוביץ', דחתה אותה אם המנזר על הסף. רק בעקבות התערבותו של הכומר אפשרה לה להיפגש עמה, אך בלא הועיל. הילדה סירבה ללכת עמה.⁶¹

כאמור, הורים או קרובים שאיתרו את ילדם במנזר והיו בידם הוכחות שהילד הוא אכן שלהם, בדרך כלל לא התקשו לקבלו לידיהם. את התהליך מתארת בעדותה נזירה ממסדר האלברטיניות: במנזר בדרוהוביץ' שבגליציה המזרחית ניצל ילד יהודי קטן שהנזירות לא ידעו מי הוריו. הן הטבילו אותו לנצרות ונתנו לו שם פולני. אחרי שחרור העיר הגיעו למנזר קצין פולני מלווה באישה כדי לחפש את הילד. הקצין שהיה אבי הילד, נשאר לחכות בחוץ, ואילו האישה שהציגה את עצמה בתור דודתו, נכנסה פנימה וזיהתה אותו על-פי תצלום שהיה בידה. בני הזוג הודו לנזירות על שהצילו אותו, וקיבלו את הילד לידיהם בלא שום בעיות. מאוחר יותר זימן המקרה לאבי הילד את האפשרות לגמול לנזירות על מעשה החסד שעשו עם בנו. אחרי המלחמה, במסגרת הרפטריאציה, עברו הנזירות מדרוהוביץ' לוורוצלב שבמערב פולין והתקשו להשיג בית מתאים למוסד שלהן. מאחר שהאב מילא אז תפקיד רשמי בעיר, הן הופנו אליו, והוא נחלץ מיד לעזרתן ומצא להן דירה.⁶²

סיפורו של הילד הזה הוא מסוג הסיפורים שלהם סוף טוב. אך לא כל סיפורי ילדי המנזרים הסתיימו בצורה אידיאלית כל כך. היו לא מעט ילדים יהודים קטנים שהגיעו למנזרים בגדר אסופים שאיש לא טרח לברר את זהותם, והנזירות מסרו אותם לאימוץ במשפחות נוצריות, מתוך טשטוש מכוון של עקבותיהם. אחרי המלחמה חיפשו אותם קרוביהם במנזרים, והנזירות לא היו מוכנות לגלות למי נמסרו. היה צורך להפעיל עליהן לחץ כדי שיגלו למי מסרו את הילדים. למנזר בקרקוב מסרה אישה אלמונית פעוט יהודי חולה בתור אסופי. אחרי שהוטבל לנצרות והחלים, מסרו אותו למשפחה פולנייה לאימוץ. אחרי המלחמה הגיעו למנזר אחיו הגדולים ודרשו לקבלו לידיהם. תחילה סירבו הנזירות לגלות לידי מי נמסר. לבסוף

⁶¹ עדות דבורה פליישר-זילבר, מת"ב, 27(68)ה-ו.

⁶² JM/3636. אי"ש, Kaczmarzyk, *Pomoc udzielana*, pp. 19-20.

נאלצה אם המנזר לחשוף את המשפחה שקיבלה אותו לאימוץ, והוא הוצא מידיה אחרי הידיעות משפטיות.⁶³ והיו גם סיפורים של קשיים מסוג אחר. במנזר האלברטיניות בוולומין מצאו מסתור שתי ילדות יהודיות אחיות והוטבלו לנצרות. הקטנה נמסרה לאימוץ למשפחה פולנייה, ואילו הגדולה שהיתה חולה, נשארה במנזר. לאחר המלחמה בא אחיה להוציא אותה. כשסירבה ללכת עמו הצטייד באישור מהשלטונות והוציא אותה מהמנזר שלא מרצונה. מקרה דומה קרה במנזר בטרנוב שבו ניצל ילד יהודי קטן. אחרי השחרור הופיעו במנזר ארבעה גברים יהודים ובידם פקודה מראש העיר להחזיר להם את הילד. כשהנזירות הודיעו לו שבאו לקחת אותו, ניסה להתחבא בכנסייה, לבסוף הוציאו אותו בכוח.⁶⁴

מהעדויות של אלה שהיו אז ילדים, ושל הנזירות עולה בבירור שהנזירות לא עודדו את הילדים לעזוב את המנזר כדי לחזור אל קרוביהם היהודים, גם לא את הקטנים שבהם, מכיוון שכבר ראו בהם נוצרים לכל דבר. גם כשהחזירו ילד יהודי להוריו או לקרוביו נהגו להודיע להם שהוא הוטבל לנצרות. אם הילד היה גדול דיו, ציפו ממנו שיוסיף לנהוג כנוצרי, ואם עדיין לא הבין, ציפו שהוריו יוסיפו לחנכו כנוצרי. לפעמים זה נאמר להם במרומז ולפעמים ישירות. כשאמה של עליזה פנסקי בת התשע הגיעה אחרי השחרור למנזר שבו ניצלה, כדי לקחת אותה, היא ניגשה עמה להיפרד מאם המנזר ולהודות לה על כל מה שעשתה למענה. אם המנזר ברכה אותן בלבביות ואמרה לילדה: "את יוצאת קרישיה (שמה הנוצרי)", היי ילדה טובה וזכרי להתפלל לישו".⁶⁵ כשינינה דוויד יצאה את המנזר, מלווה באפוטרופוס הנוצרי שבא לקחת אותה, נישקה אותה אם המנזר, וינינה הבטיחה לה חגיגית כי לעולם לא תנטוש את אמונתה הנוצרית. אחריה ניגשו שאר הנזירות להיפרד ממנה. כולן חיבקו אותה, וכל אחת על-פי דרכה סחטה ממנה הבטחה כי תוסיף לדבוק בדת הנוצרית.⁶⁶ אחרי השחרור איתרה אליציה גוז את בתה הפעוטה בבית יתומים של נזירות בנובה-טארג. כשבאה לקחת אותה, הסכימה הנזירה האחראית להחזירה בתנאי שהאם תגדל אותה לפי עיקרי הדת הקתולית, מכיוון שהוטבלה לנצרות. למשמע דברי הנזירה, לא יכלה האם לשלוט ברוחה ואיימה עליה כי תפנה לעזרת השלטונות. רק אז נאותה להחזיר לה את בתה. למחרת חזרה גוז לפייס את הנזירות ולהודות להן על טיפולן בילדתה, והשאירה בידן סכום כסף קטן, אות תודה על מעשה החסד שעשו עמה.⁶⁷

מהעדויות הרבות שבידינו עולה בבירור שאת רוב הילדים שניצלו במנזרים בפולין, הוציאו משם הוריהם וקרוביהם או האפוטרופוסים הנוצרים שלהם, ולא הקואורדינציה וישעיהו

⁶³ שם, עמ' 5-6.

⁶⁴ שם, עמ' 12-13, 22.

⁶⁵ עדות עליזה פנסקי-חיות, איו"ש, 0-3/3410.

⁶⁶ David, *A Touch of Earth*, p. 164

⁶⁷ Guz, *Targowa* 64, p. 240

דרוקר. פרשת ילדי המנזרים היהודים היא קשה, סבוכה וכאובה. על מעשה ההצלה הנאצל של הנזירות העיבו הניסיון להמיר את דתם של הילדים באמצעות הטבלתם הסיטונית לנצרות, והמכשולים שהערימו אחרי המלחמה, כדי למנוע אותם מלחזור ליהדות. הקשיים להוציא את הילדים היהודים מהמנזרים ניכרו בכל ארצות הכיבוש הנאצי, ופולין הקומוניסטית לא יצאה מכלל זה. הידיעה שהיו ביניהם שנטמעו בחברה הנוצרית בעקבות החינוך הקתולי שקיבלו, השאירה טעם של החמצה בפיהם של אלה שעסקו בהשבתם ליהדות. יש בין פעילי הקואורדינציה שאף מפליגים ומעריכים כי עשרות ואולי מאות ילדים יהודים נשארו במנזרים בפולין, בלא כל אפשרות להחזירם לכור מחצבתם.⁶⁸

אחרי המלחמה צומצמה הפעילות החינוכית והסיעודית של המנזרים בפולין. רבים מהילדים שהיו בבתי היתומים של המנזרים הועברו לבתי יתומים ממלכתיים חילוניים, וביניהם היו גם ילדים יהודים. שלב מעבר זה היה קריטי מבחינת עתידם. אלה שלא הוצאו מהמנזרים ומבתי היתומים הפולניים עד סוף שנות הארבעים, ולא מצאו את מקומם במסגרות היהודיות - אם בבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי ואם בקיבוצי הילדים של התנועות הציוניות - הלכו סיכוייהם לחזור לחברה היהודית ופחתו וסופם שנטמעו בחברה הנוצרית.

טיפול בבעיות מיוחדות

על-פי תפקידה המוגדר, היתה הקואורדינציה אמורה לטפל בסוגיות הילדים הקטנים שנשארו בידי הנוצרים, והיתומים שהגיעו מברית-המועצות עם הרפטריאציה. אבל עם הזמן נוספו לה משימות אחרות שלא נצפו מראש, ביניהן טיפול בילדים מנישואי תערובת, בילדים לא-רצויים ובבעיותיהן של נערות גדולות שבשעה שהסתתרו בצד הארי התקשרו לבני זוג נוצרים, ואחרי המלחמה ביקשו להינתק מהם ולחזור ליהדות. באין גורם ציבורי אחר שהיה מוכן לטפל בבעיות אלה, היתה הקואורדינציה, וכמוה גם דרוקר, לכתובת שאליה פנו לעזרה הנוגעים בדבר. הקואורדינציה לא יזמה פעולות כדי להשיב ליהדות את ילדי התערובת. על פי רוב אמהות הילדים האלה הן שהביאו אותם לבתי הילדים של הקואורדינציה. בין ילדי התערובת היו שנולדו עוד לפני המלחמה וכאלה שנולדו בזמן המלחמה. אחרי שאבותיהם היהודים נספו, החליטו אמהותיהם הנוצריות, מסיבות שלא תמיד הובררו, למוסרם ליהודים.

אנסטסיה היתה נשואה ליהודי שנספה במלחמה והניחה עם שני ילדים, אחד יליד 1935 והשני יליד 1943. אחרי המלחמה היא הביאה אותם לקואורדינציה ואמרה כי רצונו האחרון של אביהם היה שיתחנכו כיהודים, וכי היא רוצה לקיים את צוואתו. שני הילדים הוכנסו לבית הילדים של הקואורדינציה ואמם ביקרה אצלם תכופות, אך הם התגעגעו אליה. לבסוף החליטה להחזיר אליה את הילד הקטן ואת הגדול השאירה, והוא יצא את פולין עם שאר

⁶⁸ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 129; עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב.

הילדים בדרך ארצה.⁶⁹ באוקטובר 1947 הגיעה לקואורדינציה פנייה בכתב מנער בן חמש עשרה, בן לאם פולנייה ולאב יהודי, שביקש להתקבל לבית הילדים של הקואורדינציה. הנער נימק את בקשתו ואמר שהוא מרגיש יהודי ורוצה להישאר יהודי ומתחייב למלא את כל ההוראות של המחנכים.⁷⁰ מן המכתב לא היה ברור אם פנה להתקבל לקואורדינציה מיזמתו או בעידוד מישהו מהוריו או קרובי משפחתו. ואלה לא היו המקרים היחידים.

קשה בייחוד היה מצבן של נשים ושל נערות יהודיות שברחו לצד הארי כדי למצוא בו מסתור, הסתבכו שלא מרצון בקשר עם בני זוג נוצרים, ואחרי המלחמה התקשו להינתק מהם.⁷¹ הטיפול בבעיותיהן היה מטבעו מורכב מכיוון שלעתים היו מעורבים גם ילדים משותפים. דרוקר טיפל בכמה נשים כאלה. הפניות לעזור להן באו מהנשים עצמן או מקרוביהן, והוא סייע להן להסתתר מבעליהן עד שיצאו את פולין.⁷² בתוך בית הילדים בזבז'ה הוקם פעוטון מיוחד לילדים של אמהות יהודיות שנישאו לנוצרים שהסתירו אותן בתקופת הכיבוש. כמה מהן היו נשואות כחוק, אך בנסיבות החדשות שנוצרו אחרי המלחמה, החליטו להיפרד מבעליהן ולחזור ליהדות.⁷³

בין ניצולי המנזרים היו כמה נערות יהודיות שבתור מחווה על הצלתן, ומתוך הזדהות עם הנזירות שטיפלו בהן, התנצרו והחליטו לקבל על עצמן את נדר הנזירות ולהיות לנזירות. על-פי עדויות שונות, נראה שמדובר במקרים בודדים וחריגים.⁷⁴ לאלה מביניהן שהיו להן קרובים, זאת היתה טרגדיה משפחתית. הקרובים קיבלו את צעדן זה בכאב ובצער, וראו בו מעשה בגידה וחילול זכר בני משפחתן שאבדו. לקרוביה של אחת הנערות האלה שחיו באוסטרליה, נודע לאחר המלחמה שהיא מתכוונת לקבל על עצמה את נדר הנזירות, והם ניסו להניאה מכך. כשלא הצליחו, פנו לעזרת הקואורדינציה. דודה של הנערה שהרגיש כי כל עולמו חרב עליו, ביקש מהקואורדינציה לעשות כל שלאל ידה כדי להוציאה מהמנזר. לאחר שקיבל דיווח מהקואורדינציה על מצבה כתב:

קיבלתי מכתבכם מה-5 בספטמבר. הנני מודה לכם מאוד על עבודתכם המסורה למען בת אחותי. התאפקתי למשך ימים מלכתוב לכם כי חיכיתי לקבלת מכתב וצילומים ממנה וקיוויתי

⁶⁹ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 145-146.

⁷⁰ גבריאל מושנסקי אל ועד הקואורדינציה (פולנית), 22 באוקטובר 1947, אבל"ג, Z6/798/בל.

⁷¹ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 125-126.

⁷² עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 3/3249-0.

⁷³ Excerpts from a letter from the Director of D.D. Zabrze, February, 1948, 33/1376-0, אי"ש.

⁷⁴ Stella Zylbersztajn, *A gdyby to było wasze dziecko?*, Lodz, 1994, p. 105. המחברת התנצרה אחרי המלחמה וקיבלה על עצמה את נדר הנזירות ולבסוף חזרה ליהדות. ב-1968 לפני צאתה מפולין לישראל פגשה עוד שלוש נזירות ממוצא יהודי. על מקרה אחר, ראה בעדותה של הנזירה אירנה שצ'פנסקה מהאורסולינות האפורות: *Źródła i opracowania*, pp. 295-294 Lesik, -Kurek.

לבשר לכם ידיעות משמחות עליה... קיווינו כי המכתב יהיה משמח, שבו תודיע שהיא מתחרטת, מפני שאנחנו כותבים לה מכתבים מלאי אהבה וקוראים לה בשם בתנו. לבסוף הגיע מכתב עם צילומים מאוד עצוב. היא כותבת לנו כי מצאה אושר רב וכי כבר עברה את השנתיים של ימי המבחן, עמדה בבחינות ועכשיו היא מתחנתת עם ישו. היא כבר לובשת את בגדי העצב השחורים... הלב יכול להתפלץ למראה הצילומים האלה, שילדה יהודייה יכולה להגיע למצב מעציב כל כך. אני מבין כי עכשיו הרבה יותר קשה להוציאה משם. אין מה לדבר אתה, מרצונה הטוב לא תצא. אנחנו אולי הראשונים שקרה לנו אסון כזה כמו המקרה העצוב של בת אחותי.⁷⁵

הדוד הפציר באנשי הקואורדינציה שיוסיפו לפעול כדי להוציא את אחייניתו מן המנזר, יהיו ההוצאות הכספיות אשר יהיו, שהבטיח לשאת בכולן. אבל מאמצייהם של שליחי הקואורדינציה לא הועילו, והם לא הצליחו להוציא את הנערה מהמנזר ולהשיבה אל משפחתה.⁷⁶

שליבים אחרונים במפעל פדיון הילדים

שנת 1946 היתה מהשנים הסוערות שידעו שרידי היהדות בפולין שלאחר המלחמה. תחילתה בחזרתם של רבבות הפליטים ממעמקי ברית-המועצות במסגרת הרפטריאציה, והמשכה בנהירה הגדולה והמבוהלת של רבבות השרידים שבעקבות הפוגרום בקילצה שארע ב-4 ביולי, יצאו מפולין אל מחנות העקורים בגרמניה. זאת היתה גם שנת שיא בפדיון הילדים שהתנהל בצל מאורעות אלה. ממרס 1946 ועד אוגוסט 1947 פדו אנשי הקואורדינציה 309 ילדים. אליהם יש להוסיף את קליטתם של עוד כאלף ילדים שהגיעו עם גלי הרפטריאציה. כולם נקלטו בבתי הילדים של הקואורדינציה, אך לא השתהו בהם זמן רב. באותה שנה הוצאו מפולין באמצעות ארגון "הבריחה" רוב ילדי הקואורדינציה וקיבוצי הילדים והנוער והועברו למחנות העקורים בגרמניה ולבתי ילדים זמניים בצרפת.⁷⁷ בסוף 1946, עם שוך גלי הרפטריאציה והנהירה הגדולה מפולין, נסגרו שלושה בתי ילדים – שניים של הקואורדינציה ואחד של ועד הקהילות שבשלזיה - מכיוון לא היה עוד צורך בהם. נשאר רק שני בתי ילדים קטנים של הקואורדינציה בלודז', ובית הילדים של ועד הקהילות הדתיות בזבז'ה. ב-1947 היו בידי הקואורדינציה כתובות של כ-270 ילדים שעדיין נשאר בידי משפחות ובמוסדות נוצריים שונים ברחבי פולין וטרם נפדו, וזה לא היה מספר סופי.⁷⁸ ככל

⁷⁵ י' קורץ אל הקואורדינציה, 28 בספטמבר 1947, אב"ג, Z6/798/בל.

⁷⁶ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 126.

⁷⁷ מאזן כספי של הקואורדינציה לתקופה מרס 1946 – אוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1424.

⁷⁸ רשימה חלקית של כתובות נוצרים שבידיהם יתומים יהודים, אצ"מ, S26/1424.

שחלף הזמן, כך הלכו וגברו הקשיים להוציא ילדים אלה מידי מציליהם, בעיקר בשל דרישותיהם הכספיות שהרקיעו שחקים. אם בתחילה הסתפקו המצילים בסכומים של 30 עד 60 אלף זלוטי לילד, הרי שככל שחלף הזמן, כך האמיר מחיר הפדיון מעלה מעלה והגיע לכדי 200 עד 400 אלף זלוטי לילד. והיו מצילים שאף דרשו 1,000 דולר ויותר (כחצי מיליון זלוטי) תמורת שחרור הילד שברשותם.⁷⁹

ב-1948 הגבירו השלטונות את הפיקוח על פעילות התנועות הציוניות בפולין והחלו להצר את צעדיהם של פעילי הקואורדינציה. במרס 1948 עצרו אנשי שירות הביטחון הפולני (U.B.) את קוריסקי, האיש המרכזי בהנהלת הקואורדינציה, חקרו אותו על האופן שבו הוא מוציא ילדים מפולין, ואיימו לסגור את בתי הילדים של הקואורדינציה. אחרי שחרורו עזב את פולין בדרך לארץ, ואת מקומו תפס פנחס קריבוס.⁸⁰ הקואורדינציה התקיימה עוד למעלה משנה, עד קיץ 1949, אך פעילותה הלכה ודעכה. פדיון הילדים הלך והצטמצם, ולא בגלל מחסור בכסף, אלא בגלל שרוב פעיליה עזבו את פולין בדרך לארץ. עם השתלטות הסיעה הקומוניסטית על הוועד היהודי המרכזי וצמצום הפעילות הציונית, נסתם הגולל על הקואורדינציה. במרס 1949 עצר ה-U.B. גם את פנחס קריבוס, והוא נאסר. רק בעקבות התערבותו הנמרצת של אדולף ברמן, מנהיג מפלגת פועלי ציון שמאל שהיו לו מהלכים בקרב אנשי השלטון, שוחרר קריבוס והורשה לעזוב את פולין.⁸¹ ביוני 1949 הופיעו פתאום אנשי משטרה במשרד הנהלת הקואורדינציה, החרימו את המסמכים והפקיעו את דירת המשרד.⁸² בד בבד הוצאו שלושים הילדים האחרונים שהיו בבתי הילדים של הקואורדינציה בלודז' והועברו לבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי. בכך הקיץ הקץ על מפעל פדיון הילדים של הקואורדינציה בפולין. ב-9 ביולי 1949 דיווח מנהל הג'וינט בפולין, ויליאם ביין, להנהלת הג'וינט האירופי בפריס על סגירת הקואורדינציה וסיכום בתמצית את פועלה, "אף שלארגון הזה לא היה כל סטטוס רשמי, הוא עשה עבודה חשובה ויעילה בתנאים קשים".⁸³ כעבור זמן קצר נסגר גם בית הילדים של ועד הקהילות הדתיות בזבז'ה, ואחרוני הילדים שהיו בו הועלו לארץ.⁸⁴

מפעל פדיון הילדים של הקואורדינציה ושל דרוקר הופסק לפני שעלה בידם להשלים את המשימה שנטלו על עצמם. משנפסקה פעילותם, עדיין נשארו ילדים בידי נוצרים בפולין, שאת מספרם קשה לאמוד. כאמור, לא מחסור בכסף מנע את פדיונם, אלא שינוי הנסיבות

⁷⁹ ועד הקואורדינציה אל ועד ההצלה, 23 ביוני 1947, אצ"מ, S26/1317.

⁸⁰ קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין" עמ' 260-261.

⁸¹ עדות פנחס קריבוס, מת"ב, (68)45.

⁸² קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 261.

⁸³ W. Bein to AJDC Paris, Current Matters, 9th July 1949, GJA/12B/C-61.034

⁸⁴ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, (68)28 ד.

הפוליטיות שהתבטא בהתגברות הקו המדיני הסטליניסטי האנטי-יהודי בממשלה הפולנית, ותוצאתו היתה חיסול הפעילות הציונית בפולין וניתוקם של שארית יהודי פולין מהעולם היהודי.

לפי הדוחות ששלחה הנהלת הקואורדינציה לוועד ההצלה בירושלים, והרשימות שנשארו בידי קוריסקי, בתקופה שבין מרס 1946 ובין אפריל 1948 פדו אנשי הקואורדינציה מידי הנוצרים - משפחות, מנזרים ובתי ילדים פולניים – כ-355 ילדים.⁸⁵ אחרי תאריך זה אין בידינו נתונים ברשומות התקופה. מקצת ארכיון הקואורדינציה הושמד, את מקצתו החרימו השלטונות הפולניים כשסגרו את משרד הקואורדינציה, ומקצתו אבד בדרך ארצה.⁸⁶ אריה שריד מעריך שמספר הילדים שפדו אנשי הקואורדינציה, הוא יותר מ-400.⁸⁷ מאחר שהקואורדינציה הוסיפה לעסוק בפדיון ילדים יותר משנה אחרי צאתו של קוריסקי מפולין, אומדנו נראה סביר.

אין בידינו נתונים בדוקים כמה ילדים פדה דרוקר בשלוש שנות פעילותו בתחום זה. בהיעדר מספרים בדוקים, אנשים שונים שהיו מעורבים בבעיית יתומי השואה בפולין, זרקו לחלל אומדנים שונים אשר למספר הילדים שנאספו מידי הנוצרים. לדעתי, מספרים אלה מוטלים בספק, שכן מקצתם מוגזמים ומגמתיים. כבר בשעתו נהגו הגורמים השונים שטיפלו בנושא הילדים בפולין, "לעגל את המספרים כלפי מעלה", אם כדי להאדיר את פועלם, ואם כדי להשיג עוד כספים מהמוסדות היהודיים לפדיון הילדים שנשארו בידי הנוצרים. מאוחר יותר מצאו מספרים אלה את דרכם אל ספרות הזיכרונות במגמתיות ובלא ביסוס. דוגמה לכך הם הנתונים שמביא בספרו זרח ורהפטיג, שהיה מעורב בנושא פדיון הילדים בפולין: "את המספר הכולל של ילדים יהודים שנגאלו בפולין ממשפחות נוצריות וממנזרים יש להעריך ב-2,500, מזה כאלף על-ידי החוגים הדתיים, כאלף על-ידי הוועד היהודי המרכזי והוועדים המקומיים, וכחמש מאות על-ידי הקואורדינציה הציונית... לאמיתו של דבר, הדתיים הצליחו יותר בפדיון ילדים מפני שהוכיחו יותר מסירות נפש במשימה זו".⁸⁸

אחד המקורות לאומדנים הללו הוא העדויות שמסר ישעיהו דרוקר בשנים 1968 ו-1971. בעדות אחת נוקב דרוקר במספר הגורף, "סך הכול הצלנו כ-2,000 עד 3,000 ילדים, פרט לילדים שבאו מרוסיה".⁸⁹ בעדות אחרת אמר, "אני מעריך שמספר יתומי השואה שהוצאנו [מידי הפולנים] מגיע אולי מקסימום ל-1000".⁹⁰ מעדותו משתמע שמדובר בסך כל הילדים

⁸⁵ קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 260.

⁸⁶ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 116.

⁸⁷ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 93.

⁸⁸ ורהפטיג, *פליט ושריד*, עמ' 428-430.

⁸⁹ עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 0-3/3249.

⁹⁰ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)ג.

שפדו הוא ואנשי הקואורדינציה. כמה מתוכם הוא עצמו פדה אין הוא מציין, אך מעריך שבבית הילדים בזבז'ה שאליו הכניס את רוב הילדים שפדה, עברו כ-700-600 ילדים, ולא כולם היו פדויים.⁹¹ היו ביניהם, כמו בקרב הילדים ששהו בבתי הילדים של הקואורדינציה, ילדים שהוריהם או קרוביהם מסרו אותם כדי להעבירם לחוץ לארץ, וכן יתומים מאב או מאם שהורה ששרד נישא בשנית והעדיף מטעמים של נוחות למסור אותם לבית הילדים.⁹²

לעומת אומדנים אלה יש שני נתונים מהתקופה היכולים לשמש אינדיקציה להיקף מפעלו של דרוקר. בדוח שכתב שליח עליית הנוער בפולין, ברוך קפלינסקי, על בית הילדים בזבז'ה, אחרי שביקר בו בתחילת פברואר 1947 נאמר: "מצאתי שם 21 ילדים. כמעט כולם גאולים... הבית הזה נוסד בנובמבר 1945. במשך הזמן התחנכו בו 140 ילד. 70 מהם נמצאים בצרפת במוסד הרב הרצוג ובקיבוץ המזרחי. 12 נסעו לאנגליה בעזרת הרב שנפלד. כמה עשרות יצאו את הבית ונסעו עם הוריהם לארצות שונות".⁹³ ב-22 בספטמבר 1947 דיווח דרוקר לוועד ההצלה בירושלים כי בתקופה שבין אוגוסט 1946 ובין ספטמבר 1947 הוא פדה 55 ילדים ב-5,000 דולר שקיבל מידי הרב הרצוג.⁹⁴

המסקנה מנתונים אלה היא שמספר הילדים שדרוקר פדה ושהו בבית הילדים בזבז'ה הוא קטן מהמספר שהוא מסר בעדויות מאוחרות, ובפרט מאחר ששנת 1946 היתה שנת שיא בפדיון הילדים. כך אצל הקואורדינציה וכך אצל דרוקר. באותה שנה של הנהירה הגדולה מפולין גם הוצאו ממנה מרבית הילדים הפדויים. אמנם דרוקר הוסיף לפדות ילדים ובית הילדים בזבז'ה הוסיף להתקיים עוד קרוב לשנתיים, אך בסוף 1947 כבר עברה פעילותו, כמו פעילות הקואורדינציה, את שיאה. אם נותנים את הדעת שבעצם דרוקר עבד לבדו, הרי פדיון 55 ילדים בתוך שנה אחת, הוא הישג מרשים ביותר. עם זאת ספק אם בכל תקופת פעילותו הצליח לפדות יותר ממאה ילדים.

לאור הנתונים שהובאו לעיל, נראה שמתוך כמה אלפי ילדים שניצלו בפולין אצל נוצרים, אנשי הקואורדינציה וישעיהו דרוקר לא פדו יותר משש מאות ילדים. את השאר החזירו מציליהם מרצונם החופשי או הוציאו אותם מידיהם הוריהם וקרוביהם. וכאמור, רבים מהילדים הגדולים יותר שהיו בעלי תודעה יהודית ברורה, חזרו ליהדות בכוחות עצמם.

עם זאת חובה להדגיש שאותם מאות הילדים שאספו אנשי הקואורדינציה וישעיהו דרוקר, היו המקרים הקשים. מדובר בעיקר בילדים קטנים שלא ידעו על מוצאם היהודי, ואם ידעו, הרי כבר היתה זהות זאת מטושטשת. רובם היו יתומים שלא היה להם דורש, ובכוחות עצמם לא

⁹¹ עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 0-3/3249.

⁹² עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)ג.

⁹³ ב' קפלינסקי, דוח מביקור בבתי הילדים בפולין, 10 בפברואר 1947, אצ"מ, S75/1760.

⁹⁴ ישעיהו דרוקר, דוח מפעולת פדיון הילדים שמנהל ועד הקהילות בפולין, 22 בספטמבר 1947, אצ"מ, S26/1424. לדוח מצורפת רשימה שמית של הילדים.

היו שבים לכור מחצבתם. רק הבקיאים באילו נסיבות ניצלו ילדים אלה ואילו מאמצים ותעצומות נפש השקיעו אותם אנשים אלמונים שחיפשו אחריהם בכל מיני מקומות נידחים - בכפרים, בערי השדה ובמנזרים - יכולים להעריך את פועלם. סיום המלחמה לא הביא עמו מרגוע לשרידי יהדות פולין, ו"חלון ההזדמנות" למצוא את הילדים שנשארו בידי הנוצרים הלך ונסגר. אלה היו שנים סוערות. בעוד השרידים מנסים להשתקם ולייצב את חייהם, נאלצו שוב לנטוש את הכול וליטול את מקל הנדודים. זאת הסיבה העיקרית שמפעל השבת הילדים לא הושלם.

מפעלם של הקואורדינציה ושל ישעיהו דרוקר לפדיון הילדים בפולין שלאחר השואה אין לו אחריות ברורה בשום ארץ אירופית אחרת. למרות ממדיו הצנועים, שאולי מבחינה כמותית אינם מרשימים, זה היה אחד המפעלים הלאומיים החשובים של שארית הפליטה בפולין לצד שיקום תנועות הנוער הציוניות והקמת ארגון "הבריחה". האנשים שנשארו בעול המפעל הזה, עסקו באחת הבעיות האנושיות הסבוכות והרגישות בתקופה ההיא. האם היו שלמים עם מעשיהם? הדעת נותנת שכן, שאם לא כן לא היו יכולים לעשות את מה שעשו. בשעתם ראו בכך שליחות לאומית, אף שהיו ביניהם שהודו שלא אחת הזילו דמעה כשהוציאו ילד יתום מידי מציליו-מאמציו כדי להעבירו לבית יתומים. מעיון בעדויותיהם עולה שלצד גאוותם על הצלחתם להשיב את הילדים הללו אל כור מחצבתם, הרי בעקבות הצלחה זאת גם הצטברו בלבם משקעים שטרדו את מנוחתם. לימים הרגישו כמה מהם צורך לבטא את המניעים, את הלבטים ואת הספקות שליוו אותם בתקופת פועלם. אריה שריד, האיש שהקים את הקואורדינציה, כתב:

יש השואלים אותי אם לא היה טוב יותר להשאיר את הילדים בחיק משפחותיהם המאמצות, ולא לזעזע את שלוותם, ובפרט אם נוהגים בכפייה כפי שנהגנו אנחנו... ויש השואלים, אם אין מצפוני נוקפני על כך שהבאתי ילדים אלה לגורל של סבל, פורענות וניסיונות חדשים? למען האמת, אודה כי יש שחלפו במוחי הרהורים כאלה. בייחוד במקרים הסבוכים של גאולת ילדים שזכו לטיפול טוב ואהבה מצד המשפחה הנוצרית. אך בו ברגע ייסרתי את עצמי על רגעי החולשה האלה. בסופו של דבר אנו ממלאים את מבוקשם האחרון של הוריהם: להשאיר להם ניר ונצר. אנו דואגים שילדם יישאר יהודי, שלא יהיה בין פורעים ורוצחי יהודים. זיקתנו הביולוגית של האדם לעם היהודי איננה זקוקה להתנצלות. על כל פנים בין הלבטים שליוו את מפעל הגאולה ונאלצנו להתגבר עליהם, היו גם הלבטים שהובאו לעיל.⁹⁵

דברים דומים כתבה גם שרה נשמית:

⁹⁵ שריד, בתוך שליחות לגולה, עמ' 88.

לפעמים התלבטנו קשות, אם יש לנו הזכות להוציא ילד מבית הוריו המאמצים ולגרום משבר בנפשו. קשה היה לראות את הדמעות ששפכו ילדים, כאשר נפרדו ממאמצייהם הנוצרים, שבביתם זכו ליחס לבבי. קשה היה גם לראות דמעות בעיני האם המאמצת, כאשר מסרה את ילד טיפוחיה. ולא פעם חששנו מפני עוול שאנחנו גורמים גם לילדים וגם ל"הוריהם"... אך הנימוק הלאומי הכריע בשיקולינו. יותר מדי יהודים אבדו לנו, לכן שומה עלינו להחזיר לעמנו כל אחד ששרד.⁹⁶

דווקא ישעיהו דרוקר - שפעל בשליחות היהדות הדתית, פדה אישית יותר ילדים מכל אחד אחר, היה קשוב למצוקותיהם ושנים עקב אחר התבגרותם וקשיי קליטתם בחברה היהודית שאליה הביא אותם - נשאר ובלבו רגשות מעורבים עד כדי הטלת ספק בחיוניותו של מפעל פדיון הילדים:

בסיום הפעולה הזאת יש לי רגשות מעורבים. עשינו פעולה לטובת העם. הצלנו ילדים. ובייחוד לאחר השואה. אבל בשביל הילדים עצמם, החזרה הזאת לחיק היהדות גרמה לרבים מהם משבר נפשי שאני חושש שעד היום לא התאוששו ממנו... אם אנחנו באים לדון מבחינת האדם עצמו, האם היה כדאי כל המאמץ הזה? הילד לא ידע כלל שהוא יהודי, ועצם הידיעה שהוא יהודי רק השפילה אותו... אם היינו משאירים אותו, אולי לא היה עובר את כל המשבר שעבר אחרי שחזר לחיק היהדות... הנה ילד מצא את מקומו ואת ביתו במשפחה מסוימת, והמשפחה פעם אהבה אותו יותר ופעם אהבה אותו פחות, אבל היה לו מישהו שהיה יכול לפנות אליו ולומר "אבא", "אימא"... והנה אנחנו הוצאנו אותו ועשינו אותו ילד של הכלל... ולא פעם שמעתי מפי ילדים אלה, אני כבר רוצה להיות של מישהו, אני לא רוצה להיות של כולם. מבחינה זאת יש הרבה מה לחשוב אם עשינו פעולה טובה למען הילדים עצמם.⁹⁷

מקור: נחום בוגנר, בחסדי זרים, הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, תשס"א, הוצאת יד ושם. עמ' 255-295

⁹⁶ שר-נשמית, זאל המנוחה, עמ' 204.

⁹⁷ עדות ישעיהו דרוקר, אי"ש, 0-3/3249.